

บทที่ 7

วัฒนธรรมจิตล

สิ่งมีชีวิตในโลกนี้ย่อมมีความต้องการในสิ่งจำเป็นต่าง ๆ เพื่อดำรงชีวิตของตนให้อยู่รอด สิ่งจำเป็นนี้บางอย่างก็เป็นความจำเป็นที่ผลัดหรือหลีกเลี่ยงไปไม่ได้เลย ซึ่งมักจะเป็นความต้องการทางกายภาพ และทำให้มีชีวิตอยู่ต่อไปได้

ความต้องการ (need หรือ needs) เป็นสิ่งที่มนุษย์ทุกคนในสังคมมีอยู่ ดังที่อูทซ์ ฮิริธูดอธิบายถึงเรื่องของการต้องการนี้ไว้ว่า

“ในทางจิตวิทยานั้นถือว่าทุกกริยาท่าทางหรือการแสดงออกใด ๆ ที่มนุษย์แสดงออกมาเป็นรูปของพฤติกรรม เกิดขึ้นเพราะมีสิ่งหนึ่งสิ่งใดมาเร้า (stimulus) แต่ความเคลื่อนไหวของอินทรีย์ที่ปรากฏออกมาในรูปของพฤติกรรมนี้ต้องมีมูลเจตนาหรือแรงจูงใจ และแรงจูงใจนั้นมีทั้งที่เกี่ยวกับร่างกายและจิตใจ เช่น ความหิว ความกระหาย ความอยากจะมีชื่อเสียง เป็นต้น ซึ่งเกิดขึ้นจากความต้องการ (needs) ของร่างกาย หรือความต้องการแห่งชีวิตทางสรีรวิทยา (physiological needs) ส่วนความต้องการทางด้านจิตใจหรือความต้องการทางสังคม (social needs) เป็นสมบัติประจำตัวของมนุษย์เช่นกัน หากแต่เป็นความต้องการที่เกิดจากความเคยชินที่มนุษย์มีชีวิตรอดอยู่ เช่น ต้องการมีรถยนต์สวย ๆ มีบ้านใหญ่โต และต้องการมีเกียรติชื่อเสียง เป็นต้น

ตามที่กล่าวมาคำว่า “ความต้องการ” จึงมีความหมายกว้างขวางอยู่มาก นอกจากนี้ยังมีคำอื่น ๆ ที่มีความหมายใกล้เคียงกันอีกหลายคำ เช่น want (ความอยากได้) wish (ความประสงค์) desire (ความปรารถนา) คำดังกล่าวความจริงก็เป็นความต้องการประเภทหนึ่งนั่นเอง ความต้องการเป็นเรื่องที่พัวพันกับการดำรงชีวิตให้อยู่รอดของมนุษย์ ความต้องการจึงปรากฏออกมาในรูปต่าง ๆ คือ อาจเป็น “ความอยากได้” “ความประสงค์” และ “ความปรารถนา” ทั้งในรูปของความต้องการอันจำเป็นแห่งชีวิตซึ่งมีมาแต่กำเนิด และหาขึ้นภายหลัง (The needs original and acquired) แต่ถ้าจะกล่าวโดยสรุปแล้ว ความต้องการของคนก็มีอยู่ 3 ประการใหญ่ ๆ คือ

1. ความต้องการทางร่างกาย (biological needs)
2. ความต้องการทางจิตวิทยา (psychological needs)
3. ความต้องการทางสังคม (social needs)”¹

วิลเลียม เอ. ฮาวิลแลนด์ (William A. Haviland) กล่าวว่า บรอนิสตอว์ มาลินอฟสกี อภิปรายว่าผู้คนทุกหนทุกแห่งในโลกนี้จะมีความต้องการทางร่างกาย และความต้องการทางจิตวิทยา ร่วมกัน และบทบาทหน้าที่พื้นฐานของหน่วยงาน หรือสถาบัน หรือหลักการทางวัฒนธรรม ก็คือ การสนองความต้องการเหล่านั้น ซึ่งมาลินอฟสกี ได้สรุปให้เห็นว่าความต้องการเบื้องต้นของ มนุษย์มีอยู่ 3 ระดับ ที่วัฒนธรรมทุกแห่งจะต้องตอบสนอง คือ

1. วัฒนธรรมจะต้องตอบสนองความต้องการทางร่างกาย เช่น ความต้องการอาหารและความต้องการแพร่พันธุ์
2. วัฒนธรรมจะต้องตอบสนองความต้องการทางเครื่องมือ หรือเครื่องอำนวยความสะดวก เช่น ความต้องการกฎหมาย และความต้องการการศึกษา
3. วัฒนธรรมจะต้องตอบสนองความต้องการรวมกันเป็นหนึ่งเดียว เช่น ศาสนา และ ศิลปะ ²

ทฤษฎีของมาลินอฟสกี คือทฤษฎีการหน้าที่นิยม (functionalism) ซึ่งสรุปว่าลักษณะการ วัฒนธรรม (cultural trait) ทั้งหมดทำหน้าที่สนองความต้องการของปัจเจกบุคคลในสังคม ความ ต้องการนี้มีทั้งความต้องการพื้นฐาน (basic need) ที่รวมไปถึงการกินอาหาร การแพร่พันธุ์ ความ สุขกาย ความปลอดภัย การพักผ่อน การเคลื่อนไหว และการเจริญเติบโต ลักษณะบางอย่างของ วัฒนธรรมจะตอบสนองความต้องการพื้นฐานเหล่านี้ และในการทำเช่นนี้จะทำให้เกิดความต้องการ สืบเนื่อง (derived need) ซึ่งก็จะต้องได้รับการตอบสนองเช่นเดียวกัน ตัวอย่างเช่นลักษณะการ วัฒนธรรมที่ตอบสนองความต้องการอาหาร จะทำให้เกิดความต้องการสืบเนื่อง หรือความต้องการ ระดับรอง คือ ความร่วมมือกันในการเก็บ รวบรวมอาหาร หรือผลิตอาหาร และเมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว สังคมก็ต้องพัฒนารูปแบบของการจัดระเบียบทางการปกครอง และการควบคุมทางสังคมที่เป็น หลักประกันว่าจะต้องให้สมาชิกในสังคมมีความร่วมมือกัน

ความต้องการที่จำเป็น และการตอบสนองทางวัฒนธรรมนี้ แสดงให้เห็นว่ามนุษย์มีวิถี ชีวิต และความเป็นอยู่แตกต่างไปจากสัตว์ ทั้งยังมีวัฒนธรรม อันเป็นสิ่งที่แยกมนุษย์ออกมาจาก สัตว์ด้วย ความต้องการจำเป็นขั้นพื้นฐานของมนุษย์นี้มองเห็นได้ชัดในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของ มนุษย์ ดังที่นักวิชาการด้านมานุษยวิทยาระบุไว้เป็นข้อ ๆ โดยกล่าวถึงความต้องการจำเป็น (basic needs) และการตอบสนองทางวัฒนธรรม (cultural responses) ควบคู่กันไปดังนี้

ความต้องการจำเป็น

1. สิ่งที่ทำร้ายเลี้ยงชีวิต
2. การสืบพันธุ์ การแพร่พันธุ์
3. ความจำเป็นทางร่างกาย
4. ความปลอดภัย
5. การเคลื่อนไหว
6. การเจริญเติบโต
7. สุขภาพดี

การตอบสนองทางด้านวัฒนธรรม

1. เบบียง การหาอาหาร
2. เครื่องนุ่งห่ม
3. ที่อยู่อาศัย
4. การป้องกันภัย
5. กิจกรรม
6. การอบรม การฝึกอบรม
7. การสาธารณสุข สุขอนามัย

เมื่อเวลาผ่านไปนาน ๆ เข้า มนุษย์ก็สามารถที่จะพัฒนาตัวเองให้มีความสามารถในการที่จะสร้างเครื่องมือเครื่องมือสำหรับใช้สอย หรืออุปกรณ์สำหรับอำนวยความสะดวกสบายต่าง ๆ ได้มากขึ้นและดีขึ้นตามลำดับ ดังที่นักมานุษยวิทยาชี้ให้เห็นวิวัฒนาการของมนุษยชาติว่า มนุษย์จะมีความเจริญไปตามขั้นตอน จากขั้นตอนป่าเถื่อน ไร่อารยธรรมไปจนถึงขั้นตอนอารยธรรม มนุษย์จะเกิดการเรียนรู้ในด้านกิจกรรมต่าง ๆ เช่น การเลี้ยงสัตว์ การดูแลปศุสัตว์ การปลูกพืช และต่อมา ก็รู้จักการเก็บสะสมอาหารและถนอมอาหารไว้รับประทานนาน ๆ เหล่านี้เป็นการตอบสนองด้านวัฒนธรรมที่เกิดจากน้ำมือมนุษย์เพื่อตอบสนองความต้องการจำเป็น ตั้งแต่สังคมสมัยดั้งเดิมมาจนถึงสังคมที่มีความเจริญทางอารยธรรม และมีความก้าวหน้าทางวิชาการต่าง ๆ

ความหมายของวัฒนธรรมวัตถุ

พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน อธิบายคำว่า material culture ว่า วัฒนธรรมวัตถุ คือวัฒนธรรมในส่วนที่ประกอบขึ้นด้วยสิ่งที่เป็นวัตถุ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งประดิษฐ์หรือวัตถุอื่นใดที่วัฒนธรรมกำหนดความหมายหรือคุณค่าให้³

เสฐียรโกเศศ ได้อธิบายไว้ในเรื่องวัฒนธรรมวัตถุ ว่า สิ่งมีชีวิตต้องมีความต้องการและความจำเป็นเรื่องอาหารการกิน ซึ่งมนุษย์เองก็ดีกว่าสัตว์ตรงที่รู้จักการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การหุงต้ม และถนอมอาหาร ตลอดจนการทำเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่ม การสร้างบ้านเรือน และเครื่องมือเครื่องใช้ และสรุปว่า “สิ่งที่สังคมสร้างขึ้นหรือทำขึ้นด้วยความจำเป็น และมีความต้องการเกี่ยวกับชีวิตหรือร่างกายนี้ เรียกเป็นคำรวมว่า วัฒนธรรมทางวัตถุ (material culture)”⁴

ส่วนความหมายของ material culture นั้น Encyclopaedia Britannica อธิบายว่า material culture หรือวิถีชีวิตพื้นบ้าน (folk life) คือส่วนประกอบของคติชนที่เป็นข้อที่ตรงกันข้ามกับ

วรรณกรรมมุขปาฐะ คำ ๆ นี้ใช้แสดงถึงวัตถุต่าง ๆ ที่มีตัวตน ที่ผลิตขึ้นในวิถีทางที่เป็นประเพณี ปรัมปรา ดังนั้น material culture จะมีความหมายครอบคลุมไปถึงสถาปัตยกรรมพื้นบ้าน ศิลปะพื้นบ้าน และหัตถกรรมพื้นบ้าน ซึ่งก็จะรวมเอาวิธีการสร้างบ้าน การออกแบบและการตกแต่งสิ่งก่อสร้าง และเครื่องใช้ไม้สอย และการทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน ซึ่งมีแบบและวิธีการตามแบบดั้งเดิม นอกจากนี้ก็ยังมีการสร้างรั้ว การทำน้ำหวานที่ได้จากข้าวฟ่าง และการเย็บผ้าหม่มวม ที่นับรวมอยู่ในหัวข้อนี้ทั้งหมด⁵

ริชาร์ด เอ็ม. คอร์สัน กล่าวถึง material culture ว่า หมายถึงวิถีชีวิตพื้นบ้านทางกายภาพ (physical folklife) ที่ตรงกันข้ามกับข้อมูลคติชนแบบมุขปาฐะอย่างสิ้นเชิง การศึกษาแบบนี้คือการเข้าไปเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของคนพื้นบ้าน ที่เป็นลักษณะที่มองเห็นได้มากกว่าลักษณะที่ได้ยินได้ฟัง พฤติกรรมแบบพื้นบ้านนี้คงอยู่มาก่อนอุตสาหกรรมที่ใช้เครื่องจักร และยังคงอยู่อย่างต่อเนื่อง ควบคู่ไปกับอุตสาหกรรมนี้ material culture เป็นสิ่งที่ตอบสนองต่อกลวิธี ทักษะ ตำราอาหาร ตำรับยา และสูตรต่าง ๆ ที่ถ่ายทอดกันต่อ ๆ มาเป็นรุ่น ๆ และขึ้นอยู่กับพลังอำนาจของประเพณีปรัมปราที่อนุรักษ์ไว้แบบเดียวกันกับศิลปะเกี่ยวกับถ้อยคำ ก็มีการเปลี่ยนแปลงที่เป็นเอกเทศเหมือนกับศิลปะเกี่ยวกับถ้อยคำด้วย⁶

คอร์สันอธิบายต่อไปว่านักศึกษาวฒนธรรมวัตถุจะต้องเกี่ยวข้องกับคำถามที่ว่า ผู้คนทั้งชายและหญิงในสังคมโบราณสร้างที่อยู่อาศัยของพวกเขาอย่างไร ทอผ้าและทำเสื้อผ้าอย่างไร เตรียมอาหารอย่างไร เพาะปลูกและตกปลาอย่างไร ทำเครื่องปั้นดินเผาอย่างไร สร้างเครื่องมือและอุปกรณ์ ตลอดจนออกแบบเครื่องเรือนและเครื่องใช้ไม้สอยอย่างไร ซึ่งในสังคมของแต่ละเผ่า่นั้น กระบวนการเหล่านี้จะเป็นประเพณีที่ถ่ายทอดกันมาตั้งแต่ดั้งเดิม และผลผลิตทั้งหลายก็จะทำด้วยมือ ถึงแม้ว่าจะมีบางสิ่งบางอย่างใหม่ ๆ เกิดขึ้นก็ตาม

นักคติชนวิทยาอีกผู้หนึ่งคือ ไชมอน เจ. บรอนเนอร์ (Simon J. Bronner) กล่าวถึง “วัตถุพื้นบ้าน” หรือ folk object เช่น บ้าน ไม้แกะสลัก อาหารพื้นบ้านบางอย่างว่าเป็น “ผลผลิตทางวัตถุตามประเพณีนิยม” บรอนเนอร์อธิบายว่า

“วัตถุพื้นบ้านคือสิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญของประเพณีปรัมปรา ซึ่งปกติแล้วจะเรียนรู้ด้วยวิธีการเลียนแบบงานของชุมชนหรือครอบครัว จากสมาชิกในชุมชนหรือในครอบครัว และด้วยการเข้าไปมีส่วนร่วมในประเพณีของท้องถิ่น วัตถุพื้นบ้านจะแสดงถึงการซ้ำ (repetition) และการเปลี่ยนแปลง (variation) ที่มีร่วมกับรูปแบบอื่น ๆ ของคติชน เช่น นิทาน เพลง สุภาษิต และปริศนา ซึ่งเป็นเรื่องแน่นอนว่า วัตถุพื้นบ้านแสดงให้เห็นความสัมพันธ์หรือการเชื่อมโยงภายในที่

มีส่วนร่วมรูปแบบทุกประเภทของคติชน ไม่ว่าจะที่บ้านสักหลังหนึ่ง ไม่แกะสลักสักชิ้นหนึ่ง หรืออาหารสักจานหนึ่งก็ตาม สิ่งเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ที่ทุกคนมีส่วนร่วม เห็นความคิดของชุมชน และค่านิยมที่ดึงเอาปัจเจกบุคคลและกลุ่มเข้ามาเกี่ยวข้องซึ่งกันและกัน ทั้งยังเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมด้วย ในการที่จะเน้นถึงความเชื่อมโยงภายในนี้ เรามักจะใช้คำว่า “material culture” เพื่อชี้ให้เห็นวัตถุที่เข้ามาสอดคล้องประสานกับชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคลและชุมชน”⁷

บรอนเนอร้อธิบายต่อไปว่า สิ่งที่สอดคล้องประสานเข้ามานี้เองที่ทำให้เราสามารถมีต้นฉบับ (text) ที่จะนำมาศึกษาได้ ซึ่งตามความเป็นจริงแล้ว “ต้นฉบับ” เป็นคำที่เรานำมาใช้บอกลักษณะของเรื่องเล่าและรูปแบบของการใช้ถ้อยคำ โดยที่เราลืมไปว่าคำ ๆ นี้มาจากภาษาละตินที่หมายถึง “สิ่งที่สอดคล้องประสานเข้ามา” และด้วยเหตุนี้เองเราจึงสามารถนำคำนี้มาใช้ในการกำหนดลักษณะของวัตถุได้ด้วย แต่ด้วยเหตุที่วัตถุที่พื้นบ้านจะคงอยู่ในรูปแบบของวัตถุมากกว่ารูปแบบของถ้อยคำ หรือรูปแบบของท่าทาง (gestural form) วิถีทางการศึกษาของรูปแบบเหล่านี้จึงต่างกัน เนื่องจากวัตถุชิ้นหนึ่งต้องการเนื้อที่ เป็นสิ่งที่คงอยู่ได้ เป็นสิ่งที่เห็นได้ สูดกลิ่นได้ และสัมผัสแตะต้องได้ การศึกษาวัตถุพื้นบ้านจึงต้องมีมิติที่กว้างกว่าการศึกษาข้อมูลที่เป็นถ้อยคำ

ความหมายของ material culture ในทางมานุษยวิทยาจะค่อนข้างกว้างและเน้นความเป็นของกลุ่มมากกว่าของปัจเจกบุคคล คือ หมายถึงการประดิษฐ์ทางเทคโนโลยี (Technology) และสิ่งที่ประดิษฐ์ด้วยมือคน หรือวัตถุที่คนประดิษฐ์ขึ้น และเผยแพร่อยู่ในกลุ่มสังคม ซึ่งรวมถึงส่วนประกอบที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่ยังคงกระทำอยู่ในกลุ่ม ตลอดจนสิ่งที่ผลิตขึ้นมาเพื่อให้เป็นเครื่องประดับ เป็นงานศิลปะ หรือมีจุดประสงค์เพื่อใช้ในพิธีกรรม การศึกษา material culture ในนัยหนึ่งจะเกี่ยวข้องกับ โบราณคดี ซึ่งจะเป็นการศึกษาข้อมูลวัตถุที่ปรากฏหลงเหลือเป็นหลักฐานของชุมชนที่เราต้องการศึกษา และการศึกษาวัฒนธรรมของชุมชนนั้นทำได้โดยศึกษาจากข้อมูลเหล่านั้น เท่านั้น ส่วนอีกนัยหนึ่งก็คือ เกี่ยวข้องกับมานุษยวิทยาของศิลปะ (Art) ดนตรี (Music) การรำยรำ (Dance) สัญลักษณ์นิยม (Symbolism) และพิธีกรรม (Ritual) และยังรวมไปถึงมานุษยวิทยาของระบบเทคโนโลยี (Technological systems) อีกด้วย

จากการศึกษาความหมายของวัฒนธรรมวัตถุดังที่กล่าวมาแล้วนี้ สรุปได้ว่า วัฒนธรรมวัตถุโดยทั่วไป หมายถึงผลผลิตที่เป็นวัตถุที่สร้างขึ้นเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีวิตของมนุษย์ และมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของมนุษย์ในแง่ที่ว่า ผลผลิตบางอย่างเป็นสิ่งสร้างขึ้นตามความต้องการทั้งทางร่างกายและจิตใจ

วัตถุที่มนุษย์ประดิษฐ์ขึ้นมา คือ artifact หรือ artefact ซึ่งเสฐียรโกเศศใช้คำภาษาไทยว่า วัตถุวัฒนธรรม⁸ ส่วนพจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานใช้ว่า สิ่งประดิษฐ์ หมายถึงสิ่งที่เป็วัตถุอันเป็นผลงานการออกแบบของมนุษย์⁹ ในที่นี้จะใช้ว่าสิ่งประดิษฐ์ สิ่งประดิษฐ์ของคนพื้นบ้าน จะเป็นสิ่งที่ธรรมดาสามัญ และในสมัยแรก ๆ จะเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันมากกว่าอย่างอื่น เช่น การปรุงอาหาร การตกแต่งที่อยู่อาศัย การทำเสื้อผ้า และการประดิษฐ์เครื่องใช้ไม้สอยในบ้าน นอกจากนี้ก็มีเครื่องมือทางเกษตรกรรม เครื่องมือที่ใช้สำหรับตัด หรือเจาะ หรือขุด หรือใช้เป็นอาวุธ ตลอดจนเครื่องมือที่ใช้ในการขนส่ง เช่น เกวียน หรือรถม้า เป็นต้น

การผลิตวัตถุทางวัฒนธรรมของคนพื้นบ้าน ทำได้โดยการศึกษาและเลียนแบบวิธีการที่ถ่ายทอดกันมาในชุมชนที่เขาเป็นสมาชิกอยู่ ซึ่งอาจจะเป็นวิธีการที่ทำกันอยู่ในครอบครัวของเขาเอง หรือตัวบุคคลผู้นั้นเข้าไปมีส่วนร่วมอยู่ในประเพณีของท้องถิ่นนั้น ๆ

การที่เราเข้าไปมีส่วนร่วมในวัฒนธรรม ประเพณี ของท้องถิ่นใด ๆ ก็ตาม จะทำให้เรามองเห็นว่า วัฒนธรรมวัตถุจะเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์กับคติแบบต่าง ๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ เช่น การสร้างวัดในชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เป็นการสร้างวัตถุทางวัฒนธรรม ที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนา และการสร้างวัดในแต่ละชุมชน แต่ละท้องถิ่น จะมีรูปทรงและลักษณะเฉพาะแตกต่างกันไป ดังนั้นวัฒนธรรมวัตถุทุกรูปแบบ จะสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ร่วมของคนในชุมชน เช่น การสร้างบ้านที่อยู่อาศัย โรงนา ยุงข้าว การแกะสลักไม้ การสานตะกร้า หรือแม้แต่การทำอาหารสักงานหนึ่ง จะแสดงให้เห็นความรู้สึกนึกคิดของคนในชุมชน และค่านิยมในชุมชน ที่จะช่วยดึงเอาปัจเจกบุคคลเข้าไปเกี่ยวข้องกับคนในชุมชนนั้น เราใช้คำว่า “วัฒนธรรมวัตถุ” เพื่อแสดงให้เห็นว่าวัตถุต่าง ๆ เหล่านี้จะเข้าไปมีบทบาทอยู่ในชีวิตประจำวันของปัจเจกบุคคลกับกลุ่มของเขา

คำที่มีความหมายเกี่ยวข้อง

คำที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมวัตถุคำหนึ่ง คือ Technology พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถานอธิบายว่า **technology** – **ประยุกต์วิทยา, เทคโนโลยี** หมายถึง (1) มวลความรู้และวิธีการสร้างทำเครื่องมือเครื่องใช้ ของมนุษย์ในสังคมวัฒนธรรมหนึ่ง ในแต่ละยุคแต่ละสมัย รวมทั้งการนำความรู้ทางวิทยาศาสตร์มาใช้ในการผลิตและกิจกรรมอื่น ๆ ในสังคม (2) วิชามานุษยวิทยาแขนงหนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมทางวัตถุและศิลปะอุตสาหกรรมต่าง ๆ¹⁰

ส่วนอุทัย หิรัญโต อธิบายว่า คำว่า Technology ในภาษาไทยมีผู้แปลว่า ประยุกต์การวิทยา แต่โดยมากนิยมใช้ทับศัพท์ว่า “เทคโนโลยี” เทคโนโลยีเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรม ที่เกี่ยวกับการใช้ความรู้ และเครื่องมือของมนุษย์ในการผลิต หรือประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในสังคม ซึ่งสามารถทำได้อย่างมีประสิทธิภาพ นอกจากนี้วิชามานุษยวิทยาแบ่งวิชาออกเป็นแขนงหนึ่งเรียกว่า Technology โดยมีเนื้อหาทำการศึกษาเกี่ยวกับ วัฒนธรรมทางวัตถุ และศิลปะในการประกอบอุตสาหกรรม¹¹

ดังนั้น เทคโนโลยีของกลุ่มก็คือ วิถีทางที่มนุษย์มีการปฏิสัมพันธ์กับธรรมชาติแวดล้อมนั่นเอง วิถีทางเหล่านี้จะรวมเอาความรู้ ความสามารถ และความชำนาญที่มนุษย์มีอยู่ มาสร้างสิ่งต่าง ๆ ที่เป็นความจำเป็นแก่ชีวิต เช่น การแสวงหาวัตถุดิบในถิ่นที่อยู่ของตน หรือการขนย้ายวัตถุดิบจากแหล่งอื่น หรือท้องถิ่นอื่น เพื่อนำมาบริโภค หรือผลิตเป็นเครื่องมือเครื่องใช้ การปฏิสัมพันธ์นี้รวมถึงการใช้เครื่องมือเครื่องใช้ แบบแผนของงาน ข้อมูลข่าวสารหรือความรู้ และการจัดการแหล่งทรัพยากรเพื่อกิจกรรมการผลิตด้วย

คำว่า technology กว้างกว่าคำ material culture ซึ่งคำหลังนั้นอ้างอิงถึงการสร้างสิ่งประดิษฐ์ หรือการประดิษฐ์วัตถุขึ้นมาใช้ในหมู่ประชากร และลักษณะของสิ่งประดิษฐ์นั้น แต่คำ technology จะใช้ควบคู่กันไปกับเศรษฐกิจ และการจัดการทางสังคมอย่างไม่อาจจะแยกออกจากกัน และยังขึ้นอยู่กับ การแบ่งประเภททางวัฒนธรรมของทรัพยากรที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติด้วย

ดังนั้นวัฒนธรรมวัตถุจึงรวมถึงการประดิษฐ์ทางเทคโนโลยี และสิ่งที่ประดิษฐ์ด้วยมือคน หรือวัตถุที่คนประดิษฐ์ขึ้น แล้วเผยแพร่อยู่ในกลุ่มสังคม อันเป็นส่วนประกอบหรือสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของกลุ่ม ตลอดจนสิ่งที่ประดิษฐ์ขึ้นมาเพื่อใช้เป็นเครื่องประดับ เป็นผลงานทางศิลปะ หรือใช้ในพิธีกรรม การศึกษาวัฒนธรรมวัตถุยังเกี่ยวข้องกับด้านโบราณคดี ซึ่งมีวัตถุที่ปรากฏเป็นหลักฐานว่ามันเป็นของชุมชนใดชุมชนหนึ่ง และเป็นข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาชุมชนนั้น นอกจากนี้ยังหมายรวมไปถึงผลงานทางศิลปะทั่วไป และสิ่งประดิษฐ์ที่ใช้เกี่ยวกับการดนตรี การร้องรำอีกด้วย

ความมุ่งหมายของการศึกษาวัฒนธรรมวัตถุ

การศึกษาวัฒนธรรมวัตถุคือการศึกษาสิ่งประดิษฐ์ หรือสิ่งที่สร้างขึ้นด้วยน้ำมือของมนุษย์ ผู้ศึกษาวัฒนธรรมวัตถุและวิถีชีวิตพื้นบ้านจะต้องรู้จักสังเกต และศึกษาค้นคว้าสิ่งประดิษฐ์ที่มีที่มา จากประเพณีปรัมปราของท้องถิ่น มีวิธีการประดิษฐ์ที่เก่าแก่ และสามารถศึกษาได้ในระดับต่อไปนี้

1. การระบุได้อย่างแน่ชัดว่าสิ่งประดิษฐ์เหล่านี้เกิดขึ้นในประเพณีปรัมปราพื้นบ้านจริง และประมาณระยะเวลาที่มีการสร้างสิ่งประดิษฐ์เหล่านี้ขึ้นมาได้ และถ้าหากเป็นไปได้ก็อาจจะอธิบายถึงรูปแบบและวิธีการประดิษฐ์ของช่างฝีมือแต่ละคนด้วย
2. การพรรณนาถึงบทบาทหน้าที่ของสิ่งประดิษฐ์ คือบทบาทหน้าที่ต่อปัจเจกบุคคล เช่น ประโยชน์ใช้สอย บทบาทหน้าที่ต่อสังคม เช่น สุนทรียภาพ ความสัมพันธ์กับความเชื่อทางศาสนา และเวทมนตร์คาถา เป็นต้น
3. การอธิบายถึงวิธีการและกระบวนการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างสิ่งประดิษฐ์ขึ้นนั้น

การศึกษาวัฒนธรรมวัตถุ

มนุษย์เรามีความแตกต่างจากสัตว์ตรงที่มีความสามารถในการสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นมาเพื่ออำนวยความสะดวกให้กับตนเองในการดำรงชีวิต การสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นคือ ความสามารถในการคิดประดิษฐ์ กับความสามารถทางร่างกายของมนุษย์ ทำให้มนุษย์ปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมได้มากกว่าสัตว์อื่น ๆ เพราะเมื่อสร้างเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นมาได้แล้ว มนุษย์ก็จะสามารถก่อไฟ สร้างที่พักอาศัย และทำเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่ม ฯลฯ สิ่งเหล่านี้เป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ทำให้มนุษย์สามารถรับมือกับความเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม และยังขยายถิ่นที่อยู่ โยกย้ายตัวเองไปอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ ที่มีสภาพดินฟ้าอากาศแตกต่างกันได้ทุกหนทุกแห่ง

การศึกษาวัฒนธรรมวัตถุเกี่ยวข้องกับการศึกษาวิถีชีวิตพื้นบ้าน ซึ่งเริ่มมาตั้งแต่สมัยเก่าแก่ดั้งเดิม และมีวิวัฒนาการมาเรื่อย ๆ ต่อมาวัฒนธรรมวัตถุเหล่านี้ก็มีความสัมพันธ์กับวัฒนธรรมลักษณะอื่น ๆ ด้วย เช่น เกิดมีประเพณีที่เกี่ยวกับการกิน ประเพณีที่เกี่ยวกับการแต่งกาย การสร้างบ้าน การร้องรำทำเพลง เป็นต้น

การศึกษาวัฒนธรรมวัตถุ ทำให้เราได้ทราบถึงความรู้ความสามารถของมนุษย์ที่มนุษย์ใช้สร้างสิ่งที่เป็นต่อการใช้ชีวิต สังคมใดที่มีการผลิตสร้างวัฒนธรรมวัตถุอย่างง่าย ๆ มีวิถีทางการดำรงชีวิตอย่างง่าย ๆ ก็แสดงว่าสังคมนั้นยังมีวัฒนธรรมอยู่ในระยะแรกเริ่ม แต่ถ้าหากสังคมใดที่มีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยี มีเครื่องมือเครื่องใช้ที่ซับซ้อนขึ้น หรือมีเครื่องจักรเครื่องยนต์กลไกที่เป็นความเจริญก้าวหน้า วัฒนธรรมของสังคมนั้นก็จะเป็นความเจริญก้าวหน้าและซับซ้อนตามไปด้วย ทำให้มนุษย์ในสังคมนั้นต้องการสิ่งประดิษฐ์ที่ประดิษฐ์ขึ้นมาดีกว่าที่เคยมี และต้องการสิ่งประดิษฐ์ที่เป็นส่วนประกอบเพิ่มเติมจากสิ่งที่เป็นความจำเป็นในชีวิต มนุษย์มีสมองที่จะคิดค้นสร้างสรรค์

จากสิ่งที่มีลักษณะเรียบง่ายให้เป็นสิ่งที่มีลักษณะละเอียด ประณีต พิถีพิถัน เพื่อสนองความต้องการทางใจอันเป็นความต้องการในระดับที่ซับซ้อนขึ้น

อย่างไรก็ตาม ก่อนที่มนุษย์จะมีความเจริญก้าวหน้าในวัฒนธรรมมาจนถึงขั้นอารยธรรมปัจจุบัน วิถีชีวิตของสังคมมนุษย์ย่อมต้องผ่านขั้นตอนที่ดั้งเดิม ป่าเถื่อน และเจริญอย่างเชื่องช้ามาก่อน การศึกษาวัฒนธรรมวัตถุจะทำให้มองเห็นลักษณะของวัตถุที่มนุษย์สร้างขึ้นมา ตั้งแต่ลักษณะที่เรียบง่าย และมีพัฒนาการมาเป็นลำดับ ในสังคมพื้นบ้าน ซึ่งมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตพื้นบ้านทั่วไป

มนุษย์เรามีความจำเป็นต้องมีสิ่งบำรุงเลี้ยงชีวิต สิ่งที่สำคัญและเป็นความจำเป็นที่ต้องเผชิญในชีวิตประจำวันก็คือเรื่องอาหารการกิน เนื่องจากถ้าไม่มีอาหาร มนุษย์ก็จะดำรงชีวิตอยู่ไม่ได้ ดังนั้นการแสวงหาอาหารจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ เป็นการยังชีพ เป็นความสนใจเบื้องต้น และเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับความหิวซึ่งเป็นแรงขับเบื้องต้นเช่นเดียวกัน ความหิวกระตุ้นให้มนุษย์ต้องออกไปแสวงหาอาหาร ซึ่งแหล่งทรัพยากรที่เป็นที่พึ่งของมนุษย์นั้นขึ้นอยู่กับปัจจัย 3 ประการ คือ

1. สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ (natural environment)
2. วัฒนธรรม (culture)
3. ประชากร (population)¹²

มนุษย์พวกที่ยึดมั่นอยู่กับสิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ ก็คือพวกที่ดำรงชีวิตอยู่ด้วยการเก็บรวบรวมของป่า เช่น รากไม้ ผลไม้ เมล็ดพืช และแมลงบางชนิด แต่ในเวลาต่อมา มนุษย์ก็รู้จักการปลูกพืช รู้จักวิธีการเพาะปลูก เก็บเกี่ยวพืชผล รู้จักการเลี้ยงสัตว์ และต่อมาก็รู้จักวิธีปรุงอาหารหรือทำให้ผลผลิตตามธรรมชาติกลายเป็นอาหาร รู้จักการใช้กรรมวิธีบางอย่างที่ทำให้เก็บอาหารไว้ได้ หรือมีรสชาติเปลี่ยนไปจากธรรมชาติของเดิม นั่นก็คือการที่มนุษย์เรียนรู้การผลิตอาหารหรือวิธีการหาอาหาร โดยใช้กลวิธีและเครื่องมือด้านวัฒนธรรมเข้ามาช่วย

มนุษย์ในยุคดั้งเดิมที่สุดจะเป็นพวกที่ใช้ชีวิตด้วยการล่าสัตว์และหาของป่า และจะมีวิวัฒนาการทางด้านวัฒนธรรมขึ้นมาเรื่อย ๆ ในการเสาะแสวงหาอาหาร และการทำกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับการอยู่รอดนั้น มนุษย์จะต้องมีเครื่องมือช่วย สำหรับกลวิธีในการที่จะอยู่รอดนั้น แบ่งออกเป็นระดับของวิธีการยังชีพ ซึ่ง อี. แอดัมสัน โฮเบล (E. Adamson Hoebel) แบ่งจากระดับความซับซ้อนไปสู่ความเรียบง่าย ดังนี้

4. การกสิกรรมหรือเกษตรกรรมแบบเข้มข้น หรือการเลี้ยงสัตว์แบบเร่ร่อน (Intensive agriculture or pastoralism)
3. การกสิกรรม หรือการเลี้ยงสัตว์แบบเร่ร่อน (Agriculture or pastoralism)

2. การล่าสัตว์และการหาเสบียงอาหาร (Hunting and foraging)

1. การล่าสัตว์และหาของป่า (Hunting and gathering) ¹³

อย่างไรก็ตาม โยเบลเห็นว่า วิธีการยังชีพที่จำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ ๆ เหล่านี้ไม่ได้เป็นสิ่งเฉพาะตัว หรือแยกจากกันอย่างเด็ดขาด เพราะเรื่องเกี่ยวกับทรัพยากรด้านอาหารนั้นจะต้องผสมกลมกลืนกันทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นระดับที่มากขึ้นหรือน้อยลง เนื่องจากชาวไร่ชาวนาก็ยังคงล่าสัตว์ และทำการประมง ผู้เลี้ยงสัตว์ก็ต้องนำเนื้อสัตว์ไปแลกกับอาหารอย่างอื่น เช่น แป้ง แม้แต่สังคมอุตสาหกรรมในปัจจุบัน ซึ่งมีทั้งกิจกรรมเกี่ยวกับเกษตรกรรม การเลี้ยงสัตว์ การประมง และการล่าสัตว์ ก็ไม่ใช่เรื่องที่แยกออกมาเฉพาะตัวเช่นเดียวกัน เมื่อเราระบุถึงทรัพยากรที่ใช้ในการยังชีพ เช่น เกษตรกรรม หรือการเลี้ยงสัตว์นั้น สิ่งนี้จะหมายถึงแหล่งทรัพยากรอาหารที่เด่นชัดเท่านั้น ส่วนทรัพยากรทางด้าน การล่าสัตว์และการเก็บของป่าจะไม่เด่นชัดเท่า

วิธีการยังชีพทั้ง 4 ระดับ ทำให้เกิดวิวัฒนาการวัฒนธรรมได้ดังนี้

การล่าสัตว์และหาของป่า

มนุษย์โดยทั่วไปจะอาศัยผลไม้และรากไม้ ซึ่งเป็นอาหารที่มีอยู่ตามธรรมชาติ เพื่อยังชีพของตนเอง แต่ในขณะเดียวกันมนุษย์ก็เป็นสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่กินเนื้อเป็นอาหารด้วย ธรรมชาติทำให้มนุษย์กินทุกอย่างที่กินได้ การกินเนื้อสัตว์นี้เองที่ทำให้เกิดเครื่องมือสำหรับล่าสัตว์ขึ้นมา และมีพัฒนาการมาเรื่อย ๆ

มนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่รู้จักประดิษฐ์เครื่องมือขึ้นมาใช้ ในการล่าสัตว์และตามรอยสัตว์จึงมีสิ่งประดิษฐ์หลายอย่าง เช่น กระบองหรือไม้พลอง (club) หอก (spear) หลาวหรือลูกดอก (dart) ธนู (arrow) กับดักที่มีของหนักตกลงมาทับเหยื่อตาย (deadfall) หลุมพราง (pitfall) จั่นหรือแร้ว (snare) ดาข่าย (net) ทำนบดักปลาหรือเขื่อนเล็ก ๆ (weir) ตะขอ (hook) ขวาน (ax) มีด (knife) และยาพิษ (poison) บางครั้งอาจจะมีสุนัขที่เลี้ยงไว้มาช่วยล่า หรือมีพาหนะเช่น ม้า อูฐ เรือ วิธีล่าสัตว์ก็จะเป็นการยิง การใช้หอกแทง ใช้ลูกดอกชั้ด ใช้ขวานฟัน ใช้มีดแทง และใช้กับดัก

การล่าสัตว์และการหาเสบียงอาหาร

การหาเสบียงอาหาร (foraging) ต่างกับการหาของป่า (gathering) ตรงที่ว่า พวกที่หาเสบียงอาหารจะใช้พวกพืชป่าเป็นอาหารหลัก คือกินเมล็ดพืชป่า ผลไม้ป่า รากไม้ และใช้เนื้อสัตว์

เป็นอาหารเสริม ส่วนพวกที่หาของป่าจะกินเนื้อสัตว์เป็นหลัก กินพืชป่าเป็นอาหารเสริม แต่ก็ยังไม่รู้จักการปลูกพืชไว้กินใกล้กับที่พักอาศัย

การใช้เครื่องมือของมนุษย์กลุ่มนี้ มีลักษณะเรียบง่ายเหมือนกลุ่มที่หาของป่า คือใช้ไม้แหลมหรือไม้ลักษณะกลม สั้น มีปลายแหลม ใช้เจาะรูในดินเพื่อขุดรากไม้ ส่วนการเก็บเมล็ดพืชนั้นใช้ตะกร้าสานสำหรับใส่เมล็ดพืช โดยมีไม้ตีเมล็ดพืชรูปร่างเหมือนพัด สำหรับตีเอาเมล็ดหญ้าใส่ในตะกร้า นอกจากการเก็บพืชและรากไม้ตามธรรมชาติแล้ว พวกนี้ยังรู้จักเก็บแมลงบางชนิดมากินด้วย เช่น ตั๊กแตน มด สัตว์เล็ก ๆ เช่นหนู กระรอก อุปกรณ์ที่ใช้ก็มีตะกร้า ตาข่าย ไม้ตี เป็นต้น

การกสิกรรมหรือการเลี้ยงสัตว์เร่ร่อน

การเลี้ยงสัตว์เป็นกิจกรรมในแถบที่เกษตรกรรมไม่อาจเลี้ยงดูประชากรจำนวนมากได้อย่างพอเพียง แต่มักจะมีหญ้าพอเพียงที่จะเลี้ยงสัตว์ในพื้นที่กว้างใหญ่ สัตว์เลี้ยงสำคัญ ๆ คือสัตว์ที่ให้นมและเนื้อ เช่น วัว ควาย แพะ แกะ การเลี้ยงสัตว์แบบเร่ร่อนนี้คือ พวกที่เลี้ยงสัตว์จะนำฝูงสัตว์เคลื่อนย้ายไปเรื่อย ๆ เพื่อไปยังทุ่งหญ้าที่มีความอุดมสมบูรณ์ แต่การเลี้ยงสัตว์แบบนี้ไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงดูประชากรมนุษย์ จึงต้องมีการเพาะปลูกควบคู่กันไปด้วย หรือมีฉะนั้นก็ต้องมีความสัมพันธ์ทางการค้ากับกลุ่มที่ปลูกพืช

ตามปกติชาวไร่ชาวนามักจะเลี้ยงสัตว์ไว้ในที่อยู่อาศัยของพวกเขา มีสัตว์บางชนิดที่เลี้ยงไว้เป็นสัตว์เลี้ยง บางชนิดเลี้ยงไว้เพื่อเป็นเครื่องบูชาทางศาสนา แต่โดยทั่ว ๆ ไป มนุษย์จะเลี้ยงสัตว์เพื่อประโยชน์ดังนี้

1. กินเนื้อและเลือดของสัตว์เหล่านั้นเป็นอาหาร
2. ใช้หนังทำเครื่องนุ่งห่ม เครื่องใช้
3. ใช้ขนทอเป็นผ้าขนสัตว์ พรม
4. นมใช้ดื่มและทำเนย
5. ใช้บรรทุกของหรือลากของ
6. ใช้เป็นพาหนะ

ดังนั้น การเลี้ยงสัตว์จึงเกี่ยวข้องกับสิ่งประดิษฐ์ที่มนุษย์สร้างขึ้นมาหลายอย่าง เช่น เครื่องมือในการฆ่าและ ภาชนะที่ใส่นม ใส่อาหาร ใส่เนย แผ่นหนังสำหรับปูนอน เสื้อผ้า รถ เกวียน อานม้า บังเหียน การใช้มูลสัตว์ผสมดินสร้างบ้าน ปูพื้น เป็นต้น ¹⁴

การกสิกรรมหรือเกษตรกรรมแบบเข้มข้น

ในสมัยโบราณ มนุษย์มีชีวิตขึ้นอยู่กับธรรมชาติ การทำเกษตรกรรมจึงขึ้นอยู่กับฝนและการเปลี่ยนแปลงของฤดูกาล ดังนั้นเมื่อมนุษย์มีความเจริญมากขึ้น จึงพัฒนาวิธีการปลูกพืชเพื่อเพิ่มผลผลิตขึ้นมา แต่วิธีการในสมัยแรก ๆ มักจะเป็นการถางป่า หรือเผาป่า เพื่อใช้เนื้อที่มาทำการเพาะปลูก และสำหรับพื้นที่ที่แห้งแล้ง ก็จะมีการชลประทาน ช่วยให้ปลูกพืชได้เช่นเดียวกัน

การเพาะปลูกเพื่อการยังชีพของมนุษย์เริ่มขึ้นมาเมื่อประมาณ 8,000 ปี - 10,000 ปีมาแล้ว ซึ่งเป็นช่วงเวลาแห่งความเปลี่ยนแปลงในสังคมมนุษย์ นั่นก็คือ มนุษย์สามารถควบคุมสิ่งแวดล้อมได้มากขึ้นกว่าพวกที่ล่าสัตว์และเก็บของป่า มีกลุ่มสังคมที่อยู่ในเขตเดียวกัน มีประชากรหนาแน่นขึ้น และการเพาะปลูกพืชที่ใช้เป็นอาหารจะใช้เนื้อที่น้อยลง เพราะการพึ่งพาธรรมชาติในการที่จะรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินมีน้อยลง

การกสิกรรม หรือเกษตรกรรมแบบเข้มข้นนี้จะใช้วิธีการต่าง ๆ เพื่อให้พื้นที่ที่ใช้เพาะปลูกใช้ได้อย่างถาวร มีการใช้ปุ๋ยกับพืชที่เป็นอาหารสำคัญ ๆ ซึ่งอาจเป็นวัตถุดิบหรือ เช่น มูลสัตว์ อุจจาระ และมีการปลูกพืชบางชนิดลงไปในนาข้าวเพื่อช่วยไม่ให้ขาดสารประกอบบางอย่าง มีการรดน้ำจากแม่น้ำลำธารเข้าไปตามพื้นที่การเพาะปลูก ส่วนเครื่องมือเครื่องใช้ในการเพาะปลูกนั้นมีทั้งไม้แหลมที่ใช้เจาะรูที่ดิน จอบ เสียม ไถ

ในเรื่องของการกสิกรรมนี้มีเรื่องที่ควรศึกษาอยู่เรื่องหนึ่งคือ การทำสวน หรือพืชสวน (horticulture) ซึ่งในทางมานุษยวิทยา หมายถึงการปลูกพืชผลทุกชนิดด้วยเครื่องมือธรรมดาสามัญ และวิธีการที่ธรรมดาสามัญ ทั้งยังรวมไปถึงความเชื่อถือในธรรมชาติว่า ธรรมชาติจะจัดหาสิ่งที่ใช้เป็นอาหารมาให้ในดินที่จำเป็นจะต้องใช้ในการปลูกพืชผลนั้น ส่วนเครื่องมือที่ใช้จะเป็นเครื่องมือง่าย ๆ ใช้มือจับ เช่น ไม้แหลมสำหรับขุดเจาะ จอบ เสียม แต่จะไม่ใช้ไถ ซึ่งต้องใช้สัตว์เทียม วิธีการปลูกก็ไม่มีการใส่ปุ๋ย การชลประทาน หรือวิธีอื่น ๆ ที่จะรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินไว้ได้ หลังจากที่ถูกการเพาะปลูกผ่านไปแล้ว

การปลูกพืชสวนแบ่งออกเป็น 2 ชนิดคือ

1. การเพาะปลูกอย่างกว้างหรือแบบเคลื่อนที่ (extensive หรือ shifting cultivation) สำหรับการเพาะปลูกแบบนี้จะใช้พื้นที่เพาะปลูกในระยะเวลาอันสั้น และอาจจะทิ้งพื้นที่ให้ว่างอยู่หลาย ๆ ปี เพื่อให้ธรรมชาติฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดินอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งในช่วงเวลาที่ไม่มี การเพาะปลูกนั้น หญ้าและวัชพืชจะขึ้นมามากบนพื้นที่ และจะต้องมีการทำลายด้วยการถางหญ้าและเผาเสียก่อน จึง

จะปลูกพืชที่ใช้เป็นอาหารได้ ขี้เถ้าที่เกิดจากการเผาหญ้าก็จะกลายเป็นปุ๋ยได้ แต่ด้วยเหตุที่ไม่มีการใส่ปุ๋ยเลย ดินก็จะหมดสภาพไปอย่างรวดเร็ว ทำให้ต้องย้ายไปปลูกพืชผลในพื้นที่ใหม่

2. การเพาะปลูกพืชที่อายุยืน (long – growing tree crops) คือการเพาะปลูกพืชที่ใช้เวลานานกว่าชนิดแรก แต่จะไม่ใช้การปลูกพืชไร่แบบถาวร

เกษตรกรที่ปลูกพืชสวนจะไม่ยึดพืชผลที่ได้จากสวนเป็นอาหารอย่างเดียว ในสังคมของคนเหล่านี้จะมีการล่าสัตว์หรือการประมงด้วย และบางสังคมก็อาจจะเลี้ยงสัตว์ แต่เป็นสัตว์ขนาดเล็ก เช่น หมู แพะ แกะ เป็ด ไก่ ตามปกติแล้ว ผลผลิตที่ได้จากกลุ่มสังคมแบบนี้จะเพียงพอต่อการยังชีพ และยังส่งออกไปให้กับชุมชนอื่นได้ด้วย¹⁵

การแสวงหาอาหารของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นการล่าสัตว์ การเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ หรือการประมงก็ตาม นอกจากจะเป็นการตอบสนองต่อความต้องการจำเป็นของมนุษย์แล้ว ยังผูกพันอยู่กับมายาการ (magic) และศาสนา (religion) อีกด้วย นั่นก็คือมนุษย์มีความเชื่อและมีการปฏิบัติที่มุ่งให้เกิดผลด้วยการบังคับพลังหรืออำนาจเหนือธรรมชาติ เนื่องจากวิธีการแสวงหาอาหารนั้นมีความเสี่ยงอยู่ไม่น้อย คือ การล่าสัตว์ อาจจะไม่ประสบผลสำเร็จในการล่า การเพาะปลูก อาจจะไม่ได้ผลผลิตตามที่ต้องการ การเลี้ยงสัตว์ก็เสี่ยงกับโรคระบาด เป็นต้น ดังนั้นมนุษย์จึงต้องเสริมพลังอำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติขึ้นมาให้เป็นพลังที่ช่วยเหลือ ด้วยการประกอบพิธีกรรมบางอย่าง หรือมีข้อห้ามบางอย่าง และเกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมวัตถุด้วย เป็นต้นว่า ในการล่าสัตว์ ผู้ล่าอาจจะสวมเครื่องรางของขลัง อาจจะมี ความเชื่อเกี่ยวกับอาวุธที่ใช้ล่าสัตว์ หรือการใช้เรือในการประมง นอกจากนี้ยังมีความเชื่อเชื่อมโยงไปถึงอาหารที่แสวงหามาได้ด้วย

การศึกษาวัฒนธรรมวัตถุบางประเภท

วัฒนธรรมวัตถุส่วนใหญ่จะเป็นสิ่งที่อยู่รอบตัวเรา เป็นความจำเป็นในการใช้ชีวิตของเรา ในที่นี้จะกล่าวถึงวัฒนธรรมวัตถุบางประเภท ซึ่งเป็นสิ่งที่ควรสนใจศึกษา รวมถึงวิธีการศึกษาในแง่คติชนวิทยาด้วย

หัตถกรรมพื้นบ้าน

หัตถกรรมพื้นบ้าน (folk craft) เป็นคำที่มีความหมายกว้าง และมีรูปแบบของวัตถุที่หลากหลายมาก ถ้าหากจะถามว่าหัตถกรรมพื้นบ้านคืออะไรแล้ว วอร์เรน โรเบิร์ตส์ (Warren Roberts) นักวิชาการด้านวัฒนธรรมวัตถุผู้หนึ่งให้คำอธิบายไว้ว่า

“การที่จะตอบว่า หัตถกรรมพื้นบ้านคืออะไรนั้น สิ่งที่เป็นความสำคัญอย่างแรกสุดก็คือ ส่วนประกอบที่เป็นประเพณีเก่าแก่ดั้งเดิม และความหมายโดยทั่วไปของหัตถกรรมพื้นบ้าน ก็คือ หัตถกรรมแบบเก่าแก่ดั้งเดิมที่ถ่ายทอดมาตามประเพณี ซึ่งเราสามารถสังเกตปฏิบัติการของประเพณีเก่าแก่ดั้งเดิมนี้อย่างชัดเจน”¹⁶

วิธีการสร้างหัตถกรรม รวมทั้งการออกแบบด้วย เป็นสิ่งที่ถ่ายทอดกันในรอบครัวสืบต่อกันมาหลายชั่วคน หรืออาจเป็นการถ่ายทอดกันในลักษณะของการฝึกงาน คือ ระหว่างผู้ฝึกกับผู้ถูกฝึก โดยไม่ได้มีการสอนแบบในโรงเรียน ไม่มีการอ่านคู่มือ หรือหนังสือตำราใด ๆ

ส่วนประกอบที่เป็นประเพณีดั้งเดิมในหัตถกรรมนั้น จะปรากฏอยู่ในความเก่าแก่โบราณของงานหัตถกรรมจำนวนมาก ตัวอย่างเช่น การปั่นหม้อ การทำเก้าอี้ การทำเครื่องเคลือบดินเผา ฯลฯ ซึ่งช่างฝีมือสมัยหลัง ๆ ก็ยังมีผู้ที่ใช้วิธีการดั้งเดิม เพราะรูปแบบของหัตถกรรมเหล่านี้จะไม่เปลี่ยนแปลงไปมากนัก และประเพณีดั้งเดิมนี้อาจจะมีการแพร่กระจายทางภูมิศาสตร์เช่นเดียวกับการแพร่กระจายทางประวัติศาสตร์ด้วย นั่นก็คือ ขณะที่ส่วนประกอบของคติชนถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนรุ่นต่อไป ที่อยู่ในบริเวณพื้นที่ที่กำหนดให้ นั้น ส่วนประกอบนี้ก็มักจะแพร่ขยายจากพื้นที่ส่วนหนึ่งของโลกไปยังพื้นที่ส่วนอื่น ๆ ด้วย ดังนั้นผลงานด้านหัตถกรรมบางชิ้นจึงอาจเผยแพร่ไปได้ทั่วโลก

อย่างไรก็ตาม งานหัตถกรรมแต่ละชิ้น อาจจะไม่ใช้หัตถกรรมพื้นบ้านทั้งหมดก็ได้ ดังที่โรเบิร์ตส์อธิบายว่า งานหัตถกรรมที่เก่าแก่อาจจะไม่ใช้ผลผลิตของหัตถกรรมพื้นบ้านเสมอไป นั่นก็คือ ส่วนประกอบที่เป็นประเพณีดั้งเดิมจะมีความสำคัญกว่าส่วนประกอบด้านอายุ และในทำนองเดียวกัน เราก็ไม่สามารถสรุปได้ว่าหัตถกรรมใหม่ ๆ นั้นไม่ใช่พื้นบ้าน ดังนั้นในการพิจารณาหัตถกรรมพื้นบ้าน จึงควรพิจารณาสิ่งนี้ประกอบด้วยคือ งานหัตถกรรมชิ้นนั้นจะต้องสามารถนำมาใช้ได้ทั่วไป ไม่จำกัดอยู่กับกลุ่มคนชั้นสูงในสังคม ที่จะมีการถ่ายทอดแบบเป็นพิธีรีตอง ไม่เป็นธรรมชาติ และเป็นวิชาการอยู่ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนี้ หัตถกรรมพื้นบ้านก็ไม่ใช่ของพื้นบ้าน

โรเบิร์ตส์สรุปว่า หัตถกรรมที่น่าจะนับได้ว่าเป็นของพื้นบ้านนั้น คือหัตถกรรมที่ตอนแรกที่สุดมีมนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์ขึ้น เป็นผู้ออกแบบและสร้างผลผลิตนั้นจนเสร็จ โดยไม่เกี่ยวข้องกับกระบวนการการผลิตผลผลิตที่มีจำนวนมาก ที่จะมีผู้ปฏิบัติการคนหนึ่งทำงานซ้ำ ๆ กัน หรือควบคุมการใช้เครื่องจักรในการผลิตผลงานออกมา

การศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้าน

ในสมัยโบราณ ก่อนที่จะมีการปฏิวัติอุตสาหกรรมขึ้นมานั้น หัตถกรรมพื้นบ้านมีบทบาทที่สำคัญอย่างมากในสังคมดั้งเดิม เนื่องจากสิ่งของทุกชนิดที่ปัจเจกบุคคลไม่สามารถผลิตให้ตนเองได้นั้น จะมีช่างฝีมือของท้องถิ่นที่เขาอาศัยอยู่นั้นเป็นผู้ทำ ตัวอย่างเช่น สังคมพื้นบ้านของยุโรปซึ่งมีลักษณะเป็นหน่วยครอบครัวขยาย มีไร่นาที่พอเลี้ยงตัวเอง และมีหัตถกรรมแบบเก่าแก่ดั้งเดิม ในสมัยโบราณนั้น ร้านค้าต่าง ๆ ไม่ผู้จะมีบทบาทมากนักในชนบท ถ้าหากชาวบ้านต้องการสิ่งใดที่ผลิตในไร่นาไม่ได้ เขาจะไปหาช่างฝีมือโดยตรงเพื่อที่จะได้สิ่งนั้นมา หรือช่างฝีมือมาผลิตให้ที่ไร่นาเลย และในบางโอกาสอาจจะมิงานออกร้านในเมือง และช่างฝีมือไปตั้งแผงลอยขายผลิตภัณฑ์ของเขา ซึ่งมักเป็นเครื่องใช้ในบ้านและในไร่นานั้นเอง

การปฏิวัติอุตสาหกรรม เป็นเหตุการณ์ที่มีผลกระทบต่องานหัตถกรรมโดยทั่ว ๆ ไป และต่อชะตากรรมของช่างฝีมือด้วย เมื่อสินค้าจากโรงงานเริ่มแพร่หลายไปในหมู่ชาวชนบท เนื่องจากสินค้าจากโรงงานมีราคาถูกกว่าสิ่งที่ช่างฝีมือทำขึ้น ผู้คนทั่วไปก็หันมานิยมของถูก ดังนั้นเมื่อช่างฝีมือไม่อาจขายผลผลิตของเขาในราคาที่เหมาะสมได้ ในที่สุด เขาก็ต้องยุติบทบาทของผู้ทำ และกลายมาเป็นผู้ซ่อมสิ่งของที่ผลิตจากโรงงานแทน

ความสำคัญของเครื่องมือเครื่องใช้

มนุษย์เป็นผู้สร้างเครื่องมือเครื่องใช้ขึ้นมา และก็เป็นผู้ใช้เครื่องมือเครื่องใช้นั้น เครื่องมือคือการขยายตัวทางสิ่งประดิษฐ์ หรือสิ่งที่ใช้แทนแขนขา และร่างกายบางส่วนของมนุษย์ มนุษย์สามารถใช้เครื่องมือมาช่วยปรับและดัดแปลงกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อให้ได้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมมากขึ้น พวกที่สร้างเครื่องมือขึ้นมาใช้เป็นพวกแรก คือ มนุษย์จำพวก Australopithecus ซึ่งสูญพันธุ์ไปแล้ว และนับว่าเป็นผู้นำในการประดิษฐ์เครื่องมือให้กับเทคโนโลยีในปัจจุบัน เริ่มจากสิ่งประดิษฐ์ชิ้นแรก ๆ ที่เทอะทะ ใช้ไม้ค้ำมือ ที่เกิดขึ้นเมื่อเวลานับล้านปีมาแล้ว มาจนถึงทุกวันนี้ มนุษย์ได้พัฒนาเครื่องมือเครื่องใช้มาด้วยความพยายามอย่างต่อเนื่อง เพื่อสนองความต้องการจำเป็นทางร่างกาย และตอบสนองความพอใจ อันเป็นความต้องการจำเป็นทางจิตใจด้วย

เครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ที่ทำจากวัสดุ ตั้งแต่สมัยดั้งเดิมนั้นมักจะเป็นหิน ซึ่งเป็นอุปกรณ์ที่ใช้ตัด ชูด และถาก นอกจากนี้ก็มีไม้ ซึ่งนิยมกันมาก ทั้งที่เป็นไม้กระดานและเปลือกไม้ ใช้

สร้างบ้าน ทำด้ามขวาน ทำเรือ พาย ไม้เท้า ธนู ลูกศร เกราะป้องกันอาวุธ กระบอง ชามอ่าง จาน ช้อน หีบ เป็นต้น และที่ใช้กันอย่างแพร่หลายทั่วโลกก็คือ ตะบันไฟ

นอกจากหินและไม้แล้ว สิ่งที่น่าสนใจใช้เป็นเครื่องมือเครื่องใช้สมัยดั้งเดิมก็คือ กระดูกของ สัตว์จำพวกที่มีกระดูกสันหลัง และเปลือกของสัตว์น้ำ เช่นเปลือกหอย นำมาใช้เป็นเครื่องมือ สำหรับขุดและตาก ใช้ทำงาน เปลือกหอยขนาดใหญ่และหนาใช้ทำขวานได้ ส่วนกระดูกนกและ กระดูกสัตว์ที่มีลักษณะยาวและปลายแหลม จะถูกนำมาขัดจนเรียบ และใช้เป็นเครื่องมือเจาะรูหนัง และไม้ ซึ่งเข็มเล่มแรก ๆ ของโลกก็ทำจากเศษเสี้ยวของกระดูกที่แตกนั่นเอง นอกจากนี้ก็ยังมีเบ็ดตก ปลา ปลาขมวก ที่ใช้กระดูกทำ และยังมีเครื่องใช้ที่ทำจากเขาสัตว์และงาช้างอีกด้วย

เครื่องมือเครื่องใช้ที่สำคัญที่สุดในสังคมดั้งเดิม ก็คือ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ใช้ในการหา อาหาร เช่น กบดักสัตว์ ซึ่งมีหลายรูปแบบ ที่ดักปลา ซึ่งก็มีหลายรูปแบบเช่นเดียวกัน สำหรับล่า สัตว์และจับปลา ส่วนเครื่องใช้สำหรับใส่อาหารนั้น คือถุงหรือกระเป่าที่ทำจากหนัง ภาชนะใน สมัยดั้งเดิมยังทำจากไม้ หรือดินเหนียว แต่ที่นิยมกันทั่วไปก็คือตะกร้า ซึ่งทำจากการนำวัสดุบาง อย่างมาสานเข้าด้วยกัน เช่น ดันกก ดันอ้อ ดันหญ้า เปลือกไม้บางชนิดที่ตากเป็นเศษเล็กเศษน้อย เช่นไม้ไผ่ หรือดอกของไทยเรา

การสานตะกร้าเป็นหัตถกรรมที่เก่าแก่โบราณอย่างแท้จริง ผู้ที่สานตะกร้านี้ก็คือ ผู้ที่หาอาหาร ด้วยการเก็บของป่านั่นเอง ตะกร้าที่ใช้กันในสมัยแรก ๆ มีลักษณะเป็นแบบเปิด สานหลวม ๆ มี กรอบของตัวมันเอง และใช้การเชื่อมประสานของวัตถุที่เป็นเส้นใย และมีลักษณะเป็นเส้นยาว ซึ่ง ส่วนมากได้จากพืชต่าง ๆ ดังกล่าวแล้ว วัสดุที่ใช้สานตะกร้านี้อยู่ในสถานที่ทุกแห่งที่มนุษย์อาศัยอยู่

สิ่งที่ควรกล่าวถึงอีกอย่างหนึ่งก็คือ การทำเครื่องปั้นดินเผา ในการใช้ชีวิตในสมัยดั้งเดิมนั้น เครื่องปั้นดินเผาเหล่านี้คือเครื่องใช้ที่ในการทำอาหาร ใส่อาหาร ที่มนุษย์รู้จักนำดินเหนียวมาปั้น ให้เป็นภาชนะรูปต่าง ๆ และนำไปเผาไฟก่อนที่จะใช้ประโยชน์ ต่อมาก็รู้จักการตกแต่งหรือวาด ลวดลาย และเคลือบให้สวยงาม ซึ่งมีวิวัฒนาการมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

วิธีการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้าน

การศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านจะรวมถึงกระบวนการทั้งหมดในการผลิตวัตถุที่เป็นวัฒนธรรม วัตถุ และเป็นวัตถุที่มีความมุ่งหมายที่จะนำมาใช้ประโยชน์เป็นอันดับแรก หรือมีบทบาทหน้าที่ ทางด้านประโยชน์ใช้สอยนั่นเอง

ช่างฝีมือพื้นบ้านตั้งแต่สมัยโบราณจะทำงานด้วยมือของเขาเอง โดยไม่ต้องใช้เครื่องจักรที่ซับซ้อนเข้ามาช่วย การเรียนรู้ทำได้โดยการถ่ายทอดแบบมุขปาฐะ และการเลียนแบบ ซึ่งก็มักจะเรียนรู้กันในชุมชนที่ช่างฝีมือคนนั้นเป็นสมาชิกอยู่นั่นเอง ดังนั้น ช่างฝีมือจะทำงานของเขาไปตามแบบประเพณีปรัมปรา ที่มีกำหนดในเรื่อง การออกแบบวัตถุ รูปแบบของวัตถุ และวิธีการประดิษฐ์วัตถุนั้น ๆ ส่วนเรื่องของความคิดสร้างสรรค์นั้นเป็นเรื่องของแต่ละบุคคล

ในสังคมตะวันตกที่มีการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้าน จะมีการศึกษาเรื่องต่าง ๆ อย่างหลากหลาย เช่น การสานตะกร้า การเย็บผ้าห่มนวม การทำเครื่องเรือน การทำสบู่ การทำบังเหียน และอานม้า การก่ออิฐ ก่อหิน การทำเครื่องมือ การทอผ้า การทำพรม การตีเหล็ก การทำไม้กวาด การทำถังไม้ เป็นต้น หัตถกรรมบางอย่างก็เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมในชนบทในสมัยก่อน และยังเกี่ยวข้องไปถึงวิธีการเก็บรักษาอาหารอีกด้วย ส่วนในสังคมไทย ก็มีการศึกษาเรื่องราวที่คล้าย ๆ กัน เช่น การทำเครื่องจักสาน เครื่องมือเครื่องใช้ที่ใช้ในการเกษตรและการประมง การดักสัตว์ การทอผ้า เป็นต้น

การศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านจะต้องคำนึงถึงกระบวนการผลิตทั้งหมดก่อนอย่างอื่น เริ่มตั้งแต่การรวบรวมวัสดุที่จะนำมาผลิต ไปจนถึงการใช้ผลผลิตที่ทำเสร็จแล้ว วิธีศึกษาที่ได้ผลที่สุดก็คือ การปฏิบัติงานสนาม ซึ่งจะต้องเก็บรายละเอียดให้ได้ทั้งหมด เพื่อนำมาเขียนรายงานได้ทุกขั้นตอน เครื่องมือที่สำคัญคือกล้องถ่ายรูป นอกจากนี้จะต้องมีการบันทึกการสัมภาษณ์ทุกครั้ง และในระหว่างการสัมภาษณ์นั้น ควรจะถามคำถามที่เกี่ยวกับเครื่องมือ การออกแบบ หรือกระบวนการผลิตที่เรากำลังสังเกตอยู่ บางครั้งผู้ศึกษาอาจจะมีโอกาสได้เข้าไปมีส่วนร่วมในการผลิตด้วยก็ได้

คาร์ล ลินดาห์ล และคณะ ได้กล่าวถึงวิธีการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้านตามกระบวนการศึกษาวัฒนธรรมวัตถุไว้ใน A Basic Guide to Fieldwork of Beginning Folklore Students ดังนี้¹⁷

1. การหาวัสดุ (Gathering materials) ให้ศึกษาว่าช่างฝีมือได้วัสดุต่าง ๆ มาอย่างไร เป็นของที่ได้มาตามธรรมชาติ จากธรรมชาติ หรือต้องซื้อหาจากร้านค้า หรือต้องปลูกขึ้นเอง เช่น หวาย ไม้บางชนิด พืชบางชนิด ฯลฯ หัตถกรรมบางชิ้นอาจจะใช้วัสดุที่มีที่มาจากหลาย ๆ แหล่ง วัสดุอาจจะอยู่ในท้องถิ่น หรือเป็นสิ่งที่นำมาจากท้องถิ่นอื่นก็ได้ และบ่อยครั้งที่เราจะพบว่าแหล่งที่มาของวัสดุเหล่านี้เปลี่ยนแปลงไป เมื่อเวลาผ่านไปหลาย ๆ ปี อันเป็นผลเนื่องมาจาก ความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม หรือมีการพบแหล่งวัสดุใหม่ซึ่งดีกว่าหรือมีจำนวนมากกว่า

2. วิธีการสร้างวัตถุ (The construction of the object) ในการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้าน ผู้ศึกษาจะต้องมีเอกสารที่เป็นรายละเอียดในการผลิตวัตถุนั้น ๆ ประกอบด้วย การศึกษาเริ่มจากการ

นำวัตถุดิบมาใช้ ไปจนกระทั่งสิ่งประดิษฐ์ชิ้นนั้นเสร็จเรียบร้อยสมบูรณ์ เราต้องจัดลำดับวิธีการทำให้ถูกต้องตามขั้นตอน และระบุเครื่องมือเฉพาะที่นำมาใช้ รวมทั้งส่วนประกอบที่สำคัญในการสร้างวัตถุนั้น บ่อยครั้งที่เราจะสังเกตได้ว่า ขณะที่ช่างฝีมือกำลังบรรยายว่าเขากำลังทำอะไรอยู่นั้น เขาจะมีวิธีการที่เป็นพิเศษเฉพาะของตนเอง สิ่งนี้เป็นเรื่องเฉพาะตัวของแต่ละบุคคล

สิ่งที่ควรคำนึงถึงประการหนึ่งก็คือ ในการสังเกตวิธีการสร้างวัตถุ ซึ่งเป็นกระบวนการที่มีรายละเอียดมากพอสมควร และเราควรจะเฝ้าดูอย่างระมัดระวังนั้น เราจะต้องไม่ลืมว่า เรากำลังสังเกตกระบวนการที่เป็นปัจจุบันเท่านั้น หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ เรากำลังบันทึกประเพณีปรัมปราได้เพียงจุดเดียว ดังนั้นเราจึงต้องถามช่างฝีมือถึงเรื่องของความเปลี่ยนแปลงของผลผลิตนั้น ๆ ด้วย การได้วัสดุใหม่ ๆ มา สามารถทำให้กระบวนการของการทำงานเปลี่ยนไปได้ และการใช้วิธีการผลิตแบบใหม่ก็สามารถเปลี่ยนรูปแบบขั้นสุดท้ายของชิ้นงานได้เช่นเดียวกัน นอกจากนี้ยังต้องสังเกตปัจจัยต่าง ๆ ที่มีอิทธิพลต่อวิธีการสร้างงานและการออกแบบของช่างฝีมือด้วย เช่น การผลิตงานให้ใคร ข้อจำกัดของวัตถุดิบที่ใช้ บทบาทหน้าที่ของวัสดุที่มีต่อการออกแบบ เป็นต้น

3. การออกแบบ วิธีการ และรูปแบบ ที่เป็นประเพณีปรัมปรา (Traditional designs, techniques, and form) ในการศึกษาคุณค่าของเรานั้น เรื่องที่สำคัญเรื่องหนึ่งคือการศึกษาเชิงเปรียบเทียบและศึกษาในแง่ประวัติศาสตร์ ซึ่งจะเป็นการนำตัวช่างฝีมือเข้าไปอยู่ในประเพณีปรัมปราด้วย วิธีการศึกษาก็คือ ศึกษาชุมชนหรือท้องถิ่นที่ช่างฝีมือผู้นั้นทำงานอยู่ และเรียนรู้ประวัติศาสตร์ของงานหัตถกรรมที่เขาทำในท้องถิ่นนั้น โดยมุ่งความสนใจไปที่ประเพณีปรัมปราที่ถ่ายทอดมาถึงช่างฝีมือ และเก็บข้อมูลข่าวสารจากกระบวนการเรียนรู้ การตั้งคำถามต่อไปนี้อาจช่วยได้มาก คือ

กระบวนการของการถ่ายทอดมีผลต่อช่างฝีมือในการออกแบบตามแบบดั้งเดิมอย่างไร

การออกแบบงานชิ้นไหนที่ยังคงเดิม ไม่เปลี่ยนแปลง แม้เวลาจะผ่านไปนานหลายชั่วอายุคน และการออกแบบงานชิ้นไหนที่เปลี่ยนแปลง

เหตุใดจึงเกิดความหลากหลายขึ้นในประเพณีปรัมปรา สิ่งนี้เกิดขึ้นจากความหลากหลายของปัจจัยต่าง ๆ ใช่หรือไม่ เช่น การสร้างสรรค์เฉพาะบุคคล บทบาทหน้าที่เปลี่ยนแปลงไป การได้วัสดุใหม่ ๆ หรือสภาพแวดล้อม หรือนิเวศวิทยาเปลี่ยนแปลงไป เป็นต้น

ถ้าหากในพื้นที่ที่เราศึกษามีช่างฝีมือหลายคน เราสามารถจะศึกษาในเชิงเปรียบเทียบได้ และพิจารณาถึงความคล้ายคลึง และความแตกต่างระหว่างปัจเจกบุคคลเหล่านี้ นอกจากนี้การศึกษานในเชิงเปรียบเทียบยังทำได้ในแง่วิวัฒนาการของรูปแบบ ลักษณะ และวิธีการสร้างชิ้นงานใน

ท้องถิ่น โดยพิจารณาถึงแหล่งที่มา แบบแผนของรูปแบบและวิธีการ ซึ่งจะช่วยแบ่งแยกพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ให้เราศึกษาได้สะดวก และเราอาจจะตั้งคำถามได้ดังนี้

แบบและวัสดุ การออกแบบและการตกแต่ง ที่มีมากที่สุด คืออย่างไร

ปัจจัยแบบไหนที่มีอิทธิพลต่อวิวัฒนาการนี้

นอกจากนี้เรายังต้องคำนึงว่า แม้แบบแผนของท้องถิ่นมักจะมีวิวัฒนาการขึ้นมาตามเส้นทางภูมิศาสตร์และสิ่งแวดล้อมก็ตาม แต่เราก็จะต้องตระหนักถึงแบบแผนที่เกิดขึ้นมาด้วยเหตุผลทางด้านศาสนา สังคม หรือชาติพันธุ์ด้วย กลุ่มชาติพันธุ์แต่ละกลุ่มอาจจะสืบทอดงานหัตถกรรมที่มีอยู่แล้ว และพวกเขาารู้สึกว่างานเหล่านี้เป็นสัญลักษณ์ของมรดก หรือประเพณีตกทอดมาโดยเฉพาะ ดังนั้นงานชิ้นที่ว่าที่ดี คืองานที่เน้นตัวช่างฝีมือแต่ละคน วัสดุที่ช่างฝีมือใช้ วิธีการ และผลผลิต จากนั้นก็คือการศึกษาช่างฝีมือแต่ละคนในประเพณีปรัมปราของกลุ่ม และท้ายที่สุดก็คือการเปรียบเทียบประเพณีปรัมปราของหัตถกรรมของกลุ่มที่อยู่ในท้องถิ่น กับกลุ่มที่อยู่ในพื้นที่อื่น ๆ ที่มีเอกสารประกอบอยู่แล้ว

4. ลักษณะต่าง ๆ ทางสังคมของการผลิตหัตถกรรม คือผู้รับหรือผู้บริโภค (Social aspects of craft production: the audience / consumer) ความสัมพันธ์ระหว่างช่างฝีมือกับชุมชน เป็นลักษณะที่สำคัญของการศึกษาหัตถกรรมพื้นบ้าน เราควรจะเริ่มต้นด้วยการสำรวจว่าชุมชนใช้ผลผลิตของช่างฝีมืออย่างไรบ้าง และผลผลิตนั้นมีความสำคัญอย่างไรต่อชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสำคัญด้านเศรษฐกิจ ด้านศาสนา และด้านสังคม ผลผลิตนั้นแจกจ่ายหรือจำหน่ายให้กับสมาชิกของชุมชนอย่างไร

ก่อนที่จะเกิดการปฏิวัติอุตสาหกรรมขึ้นมานั้น บทบาทของช่างฝีมือจะมีต่อประชากรของท้องถิ่นโดยตรง แต่ปัจจุบันนี้ ผลผลิตจะขายออกไปนอกชุมชน คือมีการนำไปขายให้นักทัศนอากร ซึ่งในแง่นี้ จะทำให้หัตถกรรมพื้นบ้านเป็นแหล่งรายได้เพิ่มเติมของช่างฝีมือในชุมชนนั้น แต่คนอื่น ๆ ในชุมชนนั้นจะมีบทบาทที่มีผลกระทบต่อผลผลิตโดยตรง คือเป็นผู้ประเมินคุณค่าของผลผลิต เป็นผู้จัดอันดับของช่างฝีมือ และมีบทบาทในการแลกเปลี่ยนซื้อขายผลผลิตด้วย เนื่องจากช่างฝีมือจะไม่ใช่ว่าทำงานอยู่อย่างโดดเดี่ยว แยกจากกลุ่มสังคมไปอย่างแน่นอน

เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน

คอน โยเคอร์ อธิบายว่าเครื่องแต่งกายพื้นบ้าน (folk costume) คือสิ่งที่เป็นสัญลักษณ์หรือเครื่องหมายที่มองเห็นได้ อันเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มพื้นบ้าน และผู้คนในกลุ่มสวมใส่เพื่อ

แสดงออกซึ่งเอกลักษณ์นั้น เอกลักษณ์นี้อาจจะกำหนดตามสภาพภูมิศาสตร์ และตามขอบเขตภูมิภาค ตามอาชีพ และตามธรรมชาติ ที่เป็นมาตามประเพณีเก่าแก่ดั้งเดิมก็ได้¹⁸

โยเดอรัอธิบายต่อไปว่า หากจะสรุปความคิดในแง่ของนักวิชาการด้านการหน้าที่แล้ว เครื่องแต่งกายพื้นบ้านจะหมายถึง รูปแบบของเสื้อผ้าที่ (1) เป็นสัญลักษณ์ภายนอกที่แสดงเอกลักษณ์ของชุมชนพื้นบ้าน และ (2) แสดงออกซึ่งความสัมพันธ์ที่หลากหลาย ระหว่างปัจเจกบุคคลกับชุมชนและความสัมพันธ์ภายในชุมชน

เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของชุมชนพื้นบ้าน และเป็นตัวแปรอย่างหนึ่งของวัฒนธรรมแต่ละแห่ง ในฐานะที่เป็นสัญลักษณ์ มันแสดงออกซึ่งความต้องการพื้นฐานของชุมชนพื้นบ้าน และโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนนั้น ๆ ด้วย และในฐานะที่เป็นตัวแปร มันกลายเป็นวิธีการในการระบุ หรือพิสูจน์ในสิ่งที่เป็นของท้องถิ่น นั่นก็คือในเขตวัฒนธรรมต่าง ๆ นั้น อาจจะเคยมีเครื่องแต่งกายที่เป็นของท้องถิ่นนั้น ซึ่งเป็นไปตามขอบเขตของวัฒนธรรม ความเชื่อทางศาสนา และบางครั้งก็เกี่ยวกับการปกครองด้วย

ในเมื่อเครื่องแต่งกายพื้นบ้านมีความแตกต่างกันไปตามท้องถิ่นเช่นนี้ จึงทำให้เกิดปัญหาขึ้นมาว่า ความแตกต่างเหล่านี้มีพัฒนาการขึ้นมาจากอะไร เช่น พัฒนาขึ้นมาจากความโดดเดี่ยว หรือจากความกล้าทางวัฒนธรรม หรือจากความพยายามของคนในชุมชนที่ต้องการแสดงออกซึ่งความเป็นท้องถิ่นหรือความเป็นชุมชนนั้น คำตอบในเรื่องนี้จะต่างกันไปตามเขตพื้นที่ต่าง ๆ และไม่ใช่ว่าคำตอบทุกข้อจะเชื่อถือได้ทั้งหมด เพราะว่าพื้นที่บางแห่งก็ยังคงอนุรักษ์เครื่องแต่งกายโบราณไว้ ขณะที่พื้นที่ใกล้เคียงก็ใช้เครื่องแต่งกายแบบปัจจุบันที่ใช้กันอยู่ในเมือง แต่ประชากรที่อยู่ในชนบทนั้น ถึงแม้ว่าจะใช้เสื้อผ้าที่ตัดเย็บจากโรงงานเช่นเดียวกับคนในเมืองก็ตาม พวกเขาก็สวมใส่เสื้อผ้าเหล่านั้นในวิถีทางที่ยังคงแสดงออกซึ่งความต้องการตามแบบวัฒนธรรมพื้นบ้าน และปรับเครื่องแต่งกายนั้นตามความคิดของพวกเขาเอง

นักวิชาการที่ศึกษาเรื่องเครื่องแต่งกายพื้นบ้านพบว่า การศึกษาวิเคราะห์บทบาททางสังคมของเครื่องแต่งกายภายในชุมชนพื้นบ้านเป็นเรื่องสำคัญ เพราะเครื่องแต่งกายสามารถแบ่งแยกบุคคลผู้สวมใส่ได้ตามความสัมพันธ์กับปัจจัยต่อไปนี้คือ (1) เพศ (2) อายุ (3) สถานภาพทางสังคม (4) อาชีพ (5) การงาน และ (6) ความเชื่อทางศาสนา

ในสังคมโบราณนั้น เพศ เป็นปัจจัยเบื้องต้นที่ทำให้เกิดความแตกต่างของการแต่งกาย ซึ่งแตกต่างไปจากปัจจุบันนี้ ที่เครื่องแต่งกายของชายหญิงไม่ใช่สิ่งที่แบ่งแยกเพศอีกต่อไป การแต่งกายโดยใช้เครื่องแต่งกายของเพศตรงข้ามจะมีขึ้นก็ต่อเมื่อมีการประกอบพิธีกรรมบางอย่าง นอกจากนี้

เครื่องแต่งกายยังเป็นสิ่งที่กำหนดสถานภาพของคนในบางสังคม เช่น เด็ก และหญิงสาวที่ยังไม่ได้แต่งงาน จะแต่งกายแตกต่างจากหญิงที่แต่งงานแล้ว โดยที่การแต่งกายนี้จะรวมไปถึงการทำผมและการใช้เครื่องประดับด้วย

ความแตกต่างของเครื่องแต่งกายที่ใช้กันในชุมชนพื้นบ้านอีกอย่างหนึ่งก็คือ เครื่องแต่งกายที่ใช้กันในชีวิตประจำวัน กับเครื่องแต่งกายที่ใช้ในงานฉลอง หรือเทศกาลต่าง ๆ เครื่องแต่งกายนี้จะเป็นสัญลักษณ์ของ “ทางเลือก” ได้อย่างชัดเจน คือ เครื่องแต่งกายที่ใช้กันในชีวิตประจำวันจะมุ่งที่ประโยชน์ใช้สอย และมักจะไม่มีสีสันทันสวยงาม ไม่มีการตกแต่งประดับประดา ต่างจากเครื่องแต่งกายที่ใช้ในงานฉลอง หรือเทศกาลพิเศษต่าง ๆ ที่มักจะตกแต่งประดับประดา หรือมีสีสันทันสวยงามเป็นพิเศษ และในบางชุมชน เครื่องแต่งกายที่ใช้ในพิธีกรรมเกี่ยวกับศาสนาก็จะมีลักษณะที่เด่นเท่า ๆ กับเครื่องแต่งกายทั้งสองประเภทที่กล่าวมาแล้ว

เครื่องแต่งกายกับการศึกษาวิถีชีวิตพื้นบ้าน

เครื่องแต่งกายเป็นสิ่งสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งที่จะแสดง บ่งชี้ และเป็นสัญลักษณ์ของชุมชนพื้นบ้าน ซึ่งเครื่องแต่งกายในประเพณีปรัมปรานั้นเป็นจุดเริ่มต้นที่จะนำไปสู่การศึกษาโครงสร้างของสังคมพื้นบ้านได้ เพื่อนำสังคมเล็ก ๆ ไปเชื่อมโยงกับสังคมใหญ่ และเพื่อพิจารณาผลกระทบของความเชื่อทางศาสนาที่มีต่อชีวิตของปัจเจกบุคคล และชีวิตของชุมชนด้วย

การศึกษาเครื่องแต่งกาย ในฐานะที่เป็นเครื่องประดับตัวบุคคล ทำให้เราได้รู้สึกถึงแรงขับเบื้องต้นของมนุษย์ อันเป็นการศึกษาในแง่จิตวิทยาและมานุษยวิทยาที่กว้างขึ้น เครื่องแต่งกายพื้นบ้าน นับว่าเป็นศิลปะอย่างหนึ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น และในวัฒนธรรมประเพณีเก่าแก่นั้น ศิลปะนี้ก็เกี่ยวข้องกับความเชื่อทางศาสนาด้วย

มนุษย์เรานั้นไม่ว่าจะอยู่ในท้องถิ่นใดก็ตาม ต่างก็มีความคิดในเรื่องการทำให้ร่างกายของตนมองดูดีในสายตาของผู้อื่นและในความรู้สึกของตนเองด้วย ดังนั้นนอกเหนือไปจากการใช้เครื่องนุ่งห่มปกปิดร่างกาย อันเป็นความจำเป็นอย่างหนึ่งของมนุษย์ในหลายๆ ท้องถิ่นแล้ว ก็มีการประดับตกแต่งร่างกายด้วย ดังที่เสฐียรโกเศศกล่าวไว้ว่า

“ในเรื่องเครื่องนุ่งห่มและเครื่องประดับร่างกาย ถ้าเป็นสังคมถิ่นหนาว ก็ใช้เครื่องนุ่งห่มตัดเป็นเสื้อเป็นกางเกงให้เข้ากับรูปร่าง เพื่อให้แนบกับตัว จะได้กันความเย็นความหนาวได้ดี ส่วนสังคมถิ่นร้อนก็ใช้ผ้าทั้งผืนสำหรับนุ่งและห่ม เป็นอย่างห่มผ้า ห่มจีวร นุ่งผ้า นุ่งสบง นุ่งโสร่ง นุ่งถุง เป็นต้น เมื่อร้อนก็เปลื้องผ้าห่มออก เมื่อหนาวก็ใช้ห่มคลุมสะดวงดี สังคมบางแห่งที่อยู่ใน

ถิ่นร้อนจัด และยังมีวัฒนธรรมอยู่ในระดับต่ำ ก็ปล่อยตัวท่อนบนล่อนจ้อน ส่วนการแต่งผม ทำผม แต่งหน้า แต่งตัว และมีเครื่องประดับประดาอะไรที่เป็นของเดิม ก็เป็นไปตามลักษณะสิ่งแวดล้อมทางภูมิศาสตร์”¹⁹

การแต่งกาย และการตกแต่งร่างกายของมนุษย์นั้นเป็นไปเพื่อความสวยงาม และมีเหตุผลเกี่ยวกับสถานภาพของบุคคลด้วย จึงมีการเพิ่มเติมเครื่องประดับอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เสื้อผ้าเข้าไปในเรื่องของการแต่งกาย รวมทั้งการตกแต่งกับร่างกาย คือ วาดภาพหรือระบายสีลงบนร่างกาย สัก ทำให้ร่างกายเป็นแผลเป็น เจาะรู และทำให้ร่างกายพิการหรือเสียโฉม หรือตัดอวัยวะบางส่วนออกไป วิธีการดังกล่าวนี้มีมาตั้งแต่สมัยดั้งเดิม และถ้าหากเป็นชนเผ่าที่ไม่นิยมสวมเสื้อผ้า หรือสวมแต่ผ้าคาดเอว หรือปกปิดอวัยวะเพศเท่านั้น ก็จะยังไม่นิยมเจาะบางส่วนของร่างกายเพื่อเสียบเครื่องประดับ เช่น จมูก หู ริมฝีปาก หรือสักตามตัว ทำรอยแผลเป็น ใช้สีเขียนหน้า ย้อมฟันให้ดำ หรือเจาะฟันหน้าออก หรือเสียบฟันให้แหลม เป็นต้น

ในสังคมดั้งเดิมนั้น การสวมเสื้อผ้าหรือไม่สวมเสื้อผ้า ต่างก็มีบทบาทหน้าที่อยู่ในสังคมไม่มากนักน้อย ผู้คนที่อาศัยอยู่ในแถบที่มีอากาศร้อน มีป่าทึบ มีฝนตกมาก มักจะใช้เสื้อผ้าปกปิดร่างกายน้อย โดยทั่วไปแล้วผู้ชายในแถบนี้จะสวมใส่สิ่งที่ปกปิดอวัยวะเพศที่มีลักษณะเป็นสายคิงหรือพุงอวัยวะเพศไว้ ซึ่งในตอนแรก ๆ ก็ไม่มีนักวิชาการกลุ่มใดมองเห็นความจำเป็นของการค้นหาเหตุผลด้านความเชื่อและความเกี่ยวข้องกับมายาการ ในการที่จะใช้เครื่องปกปิดนี้ ต่อมาจึงมีผู้ศึกษาค้นคว้าและสรุปว่า การใช้สิ่งปกปิดอวัยวะเพศที่มองเห็นได้เด่นชัดนั้น มิใช่การเบี่ยงเบนความสนใจแต่อย่างใด แต่ควรจะเป็นจุดประสงค์ในการดึงดูดความสนใจมากกว่า เนื่องจากวัตถุที่ใช้ปกปิดนั้น จะทำจากเปลือกหอยที่เป็นประกายแวววาว ผลไม้เต้าแห้ง เปลือกไม้ หนังกวาง ใต้อัญญา ส่วนความคิดที่ว่าเป็นการป้องกันและมีผลในทางลึกลับและขลัง เพื่อปกป้องอวัยวะเพศชายให้พ้นจากอิทธิพลของปิศาจและความชั่วร้ายนั้น น่าจะเป็นความคิดที่พัฒนาขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง²⁰

นอกจากนี้ก็ยังมีการใช้วัสดุบางประเภทตกแต่งร่างกาย เพื่อให้บุคลิกภาพของตนดีขึ้น เช่นการใช้สีจากดิน เปลือกไม้ ยางไม้ วาดหรือระบายบนร่างกาย ซึ่งมักจะกระทำกันในโอกาสพิเศษเช่น โอกาสที่จัดงานฉลอง หรือมีพิธีกรรม บางครั้งการระบายสีร่างกายก็เปลี่ยนสถานภาพของปัจเจกบุคคลจากคนธรรมดาให้กลายเป็นคนที่มีความสำคัญไป หรือการระบายสีร่างกายในโอกาสที่จะทำสงคราม ก็เกี่ยวกับความเชื่อในพลังของเวทมนตร์ มายาการ คือเชื่อว่าจะทำให้มีกำลังแข็งแรง และผู้กระทำก็เกิดกำลังใจในการที่จะต่อสู้ด้วย

การวาดหรือระบายสีบนร่างกายแบบถาวร คือการสัก หรือกรีดผิวหนังให้เป็นแผลเป็นที่มองเห็นได้ชัดเจน ส่วนการตกแต่งที่ทำให้เสียโฉม ผิดปกติ หรือพิการ จะเป็นการเจาะรูตามร่างกาย หรือการขริบหนังหุ้มปลายของอวัยวะสืบพันธุ์ของเพศชายที่เรียกว่า circumcision และการกรีดด้านล่างของอวัยวะเพศชายที่เรียกว่า subincision นอกจากนี้ก็มีการเจาะฟันหรือเสียมฟัน ซึ่งวิธีการแต่ละอย่างเป็นวิธีการที่มีผลต่อร่างกายมนุษย์ คือทำให้มีปัญหาด้านการรับประทานอาหาร หรือการติดเชื้อ แต่ในวิถีทางที่มนุษย์กำหนดขึ้นมานั้น ดูเหมือนว่า ยิ่งมนุษย์สูญเสียสภาวะทางร่างกายไปเท่าใด ก็จะได้สภาวะทางสังคมมาเท่านั้น และยังเป็นเรื่องของความยินดีและความพอใจส่วนตัว ซึ่งไม่อาจอธิบายด้วยเหตุผลได้

สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน

ความต้องการจำเป็นที่เป็นพื้นฐานมากที่สุดของมนุษยชาติอย่างหนึ่ง ก็คือความต้องการที่พักอาศัย มนุษย์ในสมัยโบราณอาจจะใช้ถ้ำ หรือโพรง เป็นที่สำหรับพักอาศัย ถ้าเป็นสถานที่ที่ไม่ชื้นและจนเกินไป ถ้ำหรือโพรงนั้นก็จะเป็นที่อยู่ที่สุขสบายพอสมควร และป้องกันมนุษย์จากสัตว์ร้ายจากดินฟ้าอากาศ และจากศัตรูที่จะมาทำร้าย

อย่างไรก็ตาม การอาศัยอยู่ในถ้ำหรือโพรงก็ไม่ใช่ความสะดวกไปเสียทุกอย่าง เพราะถ้ำหรือโพรงมีจำนวนจำกัดขณะที่มนุษย์มีจำนวนเพิ่มขึ้น ขณะเดียวกัน ความชื้นก็ไม่เป็นผลดีต่อร่างกายและสุขภาพ และมนุษย์ที่ใช้ชีวิตเร่ร่อน และเป็นพวกเก็บของป่ากับล่าสัตว์ก็มีจำนวนมาก พวกนี้จะนอนบนพื้นดิน และที่พักอาศัยของเขาก็มีลักษณะเหมือนรังหยาบ ๆ เท่านั้น คือมีที่กันลมที่ใช้กิ่งไม้หรือแถบเปลือกไม้สานขัด ประกอบเข้าด้วยกันเป็นรูปโค้ง และหันด้านที่เปิดโล่งไปทางใต้ลม ที่กันลมนี้อาจจะทำจากผืนหนังก็ได้ และมนุษย์ในสมัยโบราณก็ยังรู้จักสร้างกระท่อมด้วยหญ้าเป็นรูปรังผึ้ง หรือรูปกรวยในเวลาต่อมา

กระท่อมของมนุษย์ในสมัยดั้งเดิมมักจะมีส่วนประกอบคล้ายคลึงกัน คือใช้กิ่งไม้ตั้งเป็นเสา และใช้ใบไม้ปกปิดเป็นฝาผนัง ต่อมาเมื่อมนุษย์รู้จักการสร้างที่อยู่อาศัยมากขึ้น วัสดุที่ใช้ทำฝาผนังและมุงหลังคาจะมีมากขึ้น และหลากหลายไปตามสภาพของท้องถิ่น เช่น ใช้หิมะ หญ้าแห้ง ฟาง เปลือกไม้ โยมะพร้าว หนังสัตว์ โคลน ไม้กระดาน และก้อนหิน เป็นต้น

การสร้างที่อยู่อาศัยนับว่าเป็นลักษณะสำคัญของวัฒนธรรมวัตถุ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการที่มนุษย์มีการปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรอบตัว การเรียนรู้ที่จะสร้างที่อยู่และใช้เนื้อที่ของที่อยู่อาศัยนั้น ทำให้มนุษย์มีความต้องการจำเป็นทางการปรับร่างกายให้เข้ากับสภาพของอากาศ

น้อยลง และผลที่ได้รับจากการสร้างที่อยู่อาศัยก็คือ ที่อยู่นี้เป็นสถานที่ที่ป้องกันฝน หมอก ลม และแสงแดดที่ส่องมาตรง ๆ นอกจากนี้ยังทำให้สภาพของสิ่งแวดล้อมไม่เปลี่ยนแปลง เพื่อเป็นที่อาศัยของมนุษยชาติด้วย

สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน (folk architecture) คือสถาปัตยกรรมดั้งเดิม และเกี่ยวข้องกับลักษณะดั้งเดิมต่าง ๆ ของสิ่งก่อสร้าง นั่นก็คือรูปร่างลักษณะ ขนาด และการออกแบบสิ่งก่อสร้างทุกชนิด เช่น ที่อยู่อาศัย ชุ้งข้าว โรงนา เเพง กระท่อม โรงเก็บเครื่องมือ นอกจากนี้ก็ยังเกี่ยวข้องกับวัสดุที่นำมาใช้ในการก่อสร้าง เครื่องมือ วิธีการก่อสร้าง การเลือกที่ตั้ง (site) การกำหนดสิ่งที่จะก่อสร้างในที่ตั้งนั้น ๆ ตลอดจนส่วนต่าง ๆ ของสิ่งก่อสร้างนั้น และประโยชน์ใช้สอยของสิ่งก่อสร้างนั้นด้วย

วอร์เรน โรเบิร์ตส์ กล่าวว่าสถาปัตยกรรมพื้นบ้านยังคงอยู่เคียงคู่มากับสถาปัตยกรรมที่เป็นวิชาการ สถาปัตยกรรมที่เป็นวิชาการนั้นได้มีการศึกษากันมานานแล้ว โดยเน้นความสนใจในเรื่องวิชาการและค่อนข้างจะปล่อยปละละเลยสถาปัตยกรรมที่ “ไม่ได้วางแผน” ของคนพื้นบ้านธรรมดา และไม่ค่อยสนใจสิ่งก่อสร้างเก่าแก่ดั้งเดิมนัก ได้แต่ปล่อยให้สิ่งก่อสร้างเหล่านี้เสื่อมโทรมไป แต่สถาปัตยกรรมพื้นบ้านก็มีความสำคัญตรงที่ว่า จัดว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของวัฒนธรรมที่ขยายตัวออกไปตามพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ สามารถมองเห็นได้ สัมผัสได้ และยังเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นระบบของสังคมและเศรษฐกิจในระดับมูลฐานอีกด้วย ²¹

สถาปัตยกรรมพื้นบ้านจะมีการก่อสร้างไปตามผัง (plan) ดั้งเดิม ผู้สร้างซึ่งมักจะเป็นเจ้าของด้วย จะออกแบบหรือทำไปตามผังที่เขาคุ้นเคย ผังนั้นอาจจะเป็นผังของสิ่งก่อสร้างที่ใช้อยู่ทั่วไปในบริเวณที่เขาอาศัยอยู่ หรือเป็นแบบที่บรรพบุรุษของเขาสร้างขึ้นมา วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้าง เครื่องมือ และวิธีการก่อสร้างก็จะเป็นแบบดั้งเดิมด้วย เชื่อกันว่ามีการสร้างผังแบบดั้งเดิมขึ้นในสมัยโบราณ และมีวิวัฒนาการขึ้นมาเรื่อย ๆ โดยแยกออกไปเป็นหลายรูปแบบ แต่ในเมื่อสิ่งเหล่านี้เป็นวัตถุ มันจึงสามารถคงอยู่ในวัฒนธรรมมาเป็นเวลาอันยาวนานได้

บ้าน จัดเป็นส่วนหนึ่งของสถาปัตยกรรมพื้นบ้านซึ่งถือกันว่าเป็นสถาปัตยกรรมดั้งเดิม บ้านจะเกี่ยวข้องกับการศึกษารูปร่าง ขนาดและแบบ นอกจากนี้ก็มีวัสดุที่ใช้ก่อสร้าง เครื่องมือที่ใช้ก่อสร้าง และวิธีการก่อสร้าง ตลอดจนที่ดินที่ใช้ปลูกสร้าง และการพิจารณาสภาพของพื้นดินด้วย นอกจากนี้บ้านแล้วก็มีสิ่งก่อสร้างอื่น ๆ เช่น โรงนา ชุ้งฉาง เเพง คอกสัตว์ วัด โบสถ์ และที่พักอาศัยอื่น ๆ ซึ่งเราจะพบรูปแบบของสถาปัตยกรรมพื้นบ้านได้ในเกือบทุกพื้นที่ของประเทศ

การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นบ้าน

ในการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นบ้านควรมีอุปกรณ์ต่อไปนี้คือ กล้องถ่ายรูป สมุดโน้ต กระดาษสำหรับร่างภาพ ไม้บรรทัด เทปหรือตลับเมตร อาจมีเครื่องบันทึกเทปเพื่อสัมภาษณ์คนในท้องถิ่นด้วย วิธีศึกษาคือ วัดขนาดของสิ่งก่อสร้างทั้งด้านนอกและด้านในเท่าที่จะวัดได้ คือ กำแพง - ผนังด้านนอก พื้นที่ของพื้นด้านใน ความหนาของผนัง ส่วนประกอบของโครงสร้างแต่ละชนิด เช่น เสา อิฐ แผ่นไม้ เตาไฟ ฯลฯ แล้วทำแผนภาพของพื้นที่ทั้งหมด ควรใช้มาตราส่วน 1 นิ้ว ต่อ 1 ฟุต

การทำโครงการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นบ้านมีสิ่งสำคัญที่สุดอย่างหนึ่งที่ต้องเน้น คือการพรรณนารายละเอียดของโครงสร้างของมัน โดยมากมักจะเริ่มจากส่วนที่เก่าแก่ดั้งเดิมที่สุดของสิ่งก่อสร้างเริ่มจากที่ตั้ง พื้นที่ภายนอก แล้วจึงย้ายเข้าไปตรงพื้นที่ภายใน การถ่ายรูปให้ถ่ายโครงสร้างทั้งหมด 4 ด้าน แล้วเริ่มให้รายละเอียดของส่วนประกอบ คือ ประตู หน้าต่าง บันได ห้อง ผนัง พื้น เพดาน เตาไฟ และองค์ประกอบอื่น ๆ ของโครงสร้าง เช่น ลืม จันทัน หน้าจั่ว วงกบ ธรณีประตู ฯลฯ

ในการศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นบ้านนั้น เราไม่สามารถที่จะพรรณนาถึงส่วนประกอบของโครงสร้างทั้งหมดอย่างละเอียดถี่ถ้วนได้ ดังนั้นจึงควรกล่าวถึงเฉพาะลักษณะเด่น หรือลักษณะพิเศษเฉพาะของโครงสร้างแต่ละโครงสร้าง ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะเป็นสิ่งเหล่านี้คือ

วัสดุที่ใช้ก่อสร้าง ซึ่งจะขึ้นอยู่กับทำเลที่ตั้งของสิ่งก่อสร้างนั้น ๆ วัสดุเหล่านี้คือ ไม้ อิฐ ไม้ไผ่ ดินเหนียว หิน ดับจาก ทองคัง ฯลฯ

วิธีการต่อไม้ และวิธีการวางอิฐ หิน การก่อดินเหนียว ฯลฯ

การสร้างผนังด้านใน

การสร้างหลังคา จันทัน

ความกว้างและความสูงของหน้าจั่ว

รากฐานของสิ่งก่อสร้าง

ประตู หน้าต่าง กลอน สลัก บันได พื้น เพดาน เตาไฟ ฯลฯ

การพิจารณาสิ่งเหล่านี้จะช่วยให้เราทราบได้ด้วยว่า เขาใช้เครื่องมืออะไรในการก่อสร้าง และต่อจากนี้ก็ศึกษาว่า มีองค์ประกอบอะไรบ้างที่มีอิทธิพลต่อการก่อสร้างนี้ เช่น การที่ผู้คนที่อยู่ในท้องถิ่นนั้นออกแบบสิ่งก่อสร้างมาในลักษณะนั้นเป็นเพราะสาเหตุอะไร เกี่ยวกับดินฟ้าอากาศ หรือ

สภาพของพื้นดินหรือไม่ ผู้ก่อสร้างใช้วัสดุอะไร ในแถบนั้นใช้วัสดุอย่างเดียวกันหมดหรือไม่ หรือมีการให้ความสำคัญกับวัสดุอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นพิเศษ ในแถบนั้นมีวัสดุนั้นเป็นจำนวนมากใช้หรือไม่

ขั้นต่อไปก็คือการพิจารณาว่า พื้นที่ว่างของสิ่งก่อสร้างทั้งด้านนอกและด้านใน จะนำมาใช้ประโยชน์ได้อย่างไรบ้าง เช่น ในบ้านหลังหนึ่งจะมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นสองส่วน คือ พื้นที่ที่เปิดเผยต่อสายตาบุคคลอื่น กับพื้นที่ส่วนตัว พื้นที่ทุกตารางเมตรจะมีหน้าที่อยู่ในตัวของมันเอง ผู้ออกแบบจะเป็นผู้กำหนดว่าพื้นที่ส่วนไหนมีจุดประสงค์ในการใช้อย่างไร

นอกจากนี้ยังต้องพิจารณาต่อไปอีกว่า สิ่งก่อสร้างนั้น ๆ ตั้งอยู่ในทำเลที่เหมาะสมหรือไม่ สิ่งแวดล้อมเป็นอย่างไร ถ้าเป็นที่อยู่อาศัย ที่อยู่นั้นตั้งอยู่ใกล้ถนนหรือไม่ ประตูหันไปทางไหน และเหตุใดจึงหันไปทางนั้น หน้าต่าง ทำไว้เพื่อรับแสงแดดเข้ามาในบ้านหรือทำไว้เพื่อให้มีการระบายอากาศอย่างเดียว และดูว่าทำเลที่ตั้งของสิ่งก่อสร้างนั้นมีความสัมพันธ์กับบทบาทหน้าที่ของสิ่งก่อสร้างนั้นหรือไม่ เช่น วัด ควรจะตั้งอยู่ตรงใจกลางชุมชน เพราะทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของคนในสังคม

สถาปัตยกรรมพื้นบ้าน ไม่ว่าจะเป็นที่อยู่อาศัย วัด โบสถ์ โรงนา ยุ้งฉาง เเพิง ศาลาที่พักคนเดินทาง ฯลฯ ล้วนแต่เป็นสิ่งที่แสดงออกถึงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมทางกายของมนุษย์ มนุษย์จะสร้างมันขึ้นมาตามแบบแผนดั้งเดิม ซึ่งเป็นแบบแผนที่เขาคุ้นเคย ปัจจุบันนี้สถาปัตยกรรมพื้นบ้านก็ยังมียบทบาทและหน้าที่อยู่ในสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งสังคมชนบทและกลุ่มคนพื้นบ้าน ถึงแม้ว่ามนุษย์เราจะมีเทคโนโลยีทางวัตถุและวิทยาการใหม่ ๆ มากขึ้นเพียงไรก็ตาม

นักวิชาการกล่าวว่า สถาปัตยกรรมพื้นบ้านจะเป็นกุญแจสำคัญที่จะทำให้เข้าใจถึงความแตกต่างของวัฒนธรรม การพิจารณาวัตถุที่เป็นสิ่งก่อสร้าง จะทำให้เข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับสังคม การแพร่กระจายของวัฒนธรรม ความยั่งยืนของลักษณะการวัฒนธรรม และการที่วัฒนธรรมเดิมปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมใหม่ ๆ หรืออาจจะไม่ปรับตัวเลย นอกจากนี้การศึกษาสถาปัตยกรรมพื้นบ้านยังเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาบทบาทหน้าที่ของคติชนที่มีต่อสังคมอีกด้วย เพราะสถาปัตยกรรมพื้นบ้านบางประเภท เช่น บ้านเรือน ที่อยู่อาศัยนั้นเป็นสิ่งก่อสร้างที่มีบทบาทหน้าที่ต่อสังคมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน

การประกอบอาหารพื้นบ้าน

อาหารพื้นบ้าน (foodways หรือ folk cookery) คืออาหารที่ใช้รับประทานกันในชีวิตประจำวัน ที่สืบทอดกันมาตามประเพณีดั้งเดิม และแตกต่างกันไปตามท้องถิ่น อาหารในครอบครัวก็ขึ้นอยู่กับประเพณีปรัมปราของท้องถิ่นเช่นเดียวกัน ซึ่งจะต่างจากการประกอบอาหารที่เป็นการค้า

ที่เป็นของหน่วยงาน และที่เป็นศาสตร์ทางโภชนาการ การศึกษาอาหารพื้นบ้านนั้นคือการศึกษาตัวอาหารเอง ศึกษารูปแบบ และโครงสร้างของอาหาร การเตรียมอาหาร การเก็บรักษาอาหาร ตลอดจนบทบาทหน้าที่ของอาหารทางด้านสังคมและด้านจิตวิทยา และการแพร่เข้าไปในลักษณะต่าง ๆ ของวัฒนธรรมพื้นบ้าน นอกจากนี้ยังรวมถึงความซับซ้อนในเรื่องของอาหารในชีวิตประจำวัน คือทัศนคติ ข้อห้าม และระบบเวลารับประทานอาหารด้วย

การศึกษาเรื่องการประกอบอาหารเป็นสาขาหนึ่งของการศึกษาวิถีชีวิตพื้นบ้าน แต่มีการศึกษาอย่างจริงจังในยุโรปมากกว่าที่อื่น เนื่องจากนักวิชาการจะมองว่าการประกอบอาหารนั้นเป็นเรื่องพื้นฐานของวิถีชีวิตพื้นบ้านเลยทีเดียว บรรดานักวิชาการได้วางรากฐานการค้นคว้าโดยแบ่งออกเป็นท้องถิ่นต่าง ๆ และศึกษาอาหารพื้นบ้าน วิธีการเตรียมอาหารแบบพื้นบ้าน การนำอาหารมาใช้ในบ้าน การเก็บผลผลิตของอาหาร ชื่ออาหารต่าง ๆ และระบบเวลาในการรับประทาน ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นขั้นตอนของความสัมพันธ์ระหว่างอาหารกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน

การค้นคว้าเรื่องอาหารอาจแบ่งออกได้เป็น 2 วิธี คือ

1. การค้นคว้าทางด้านชาติพันธุ์ (ethnographical method) คือการใช้แบบสอบถามและการสัมภาษณ์อย่างเข้มข้น จนสามารถทราบถึงลักษณะที่เป็นประเพณีเก่าแก่ของการประกอบอาหารในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ทำการค้นคว้า

2. การค้นคว้าทางด้านประวัติศาสตร์ (historical method) คือการสืบสาวถึงแหล่งวัสดุที่อยู่ในท้องถิ่นนั้น ๆ ตลอดจนการเลือกสรรวัสดุ และการนำมาปรับให้เหมาะสมในการประกอบอาหาร²³

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาการประกอบอาหารต่างวัฒนธรรม คือการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างชีววิทยากับวัฒนธรรมในปัญหาของความรู้สึกลอยากอาหาร การศึกษาเครื่องใช้ไม้สอยในครัว นิสัยการรับประทานอาหาร ความซับซ้อนของอาหาร และส่วนประกอบของอาหารแต่ละอย่าง ตลอดจนการเผยแพร่อาหารไปตามวิธีการทางด้านเศรษฐกิจ และความเปลี่ยนแปลงในแบบฉบับของการบริโภคอาหารด้วย²⁴

ผลงานทางด้านการศึกษาเรื่องอาหารในแง่คติชนวิทยาของนักวิชาการชาวยุโรปที่สรุปได้ก็คือปัจจัยหรือตัวกำหนดทางด้านประวัติศาสตร์ของการประกอบอาหาร และรูปแบบของอาหารที่สำคัญก็คือสิ่งแวดล้อมและดินฟ้าอากาศ นอกจากนี้ก็มีประวัติศาสตร์เกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน และสถิติประชากรตามกลุ่มเชื้อชาติ ความเปลี่ยนแปลงที่ขึ้นอยู่กับลักษณะของเมืองใหญ่และนวัตกรรมทางด้านเทคโนโลยี ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ องค์ประกอบทางสังคม และศาสนา ซึ่งการศึกษา

การประกอบอาหารพื้นบ้านเป็นการพิจารณาปฏิกริยาตอบสนองของมนุษย์ที่มีต่อสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติพื้นฐานของเขาเอง และการศึกษาที่ครอบคลุมเรื่องราวที่ระบุนมาแล้วนั้นในฐานะที่เป็นอิทธิพลทางด้านสภาพแวดล้อมที่มีต่อการครัว อาหารตามฤดูกาล และพืชในท้องถิ่นกับอาหารในท้องถิ่นที่อยู่ตามภูมิภาคต่าง ๆ ที่มีวัฒนธรรมต่างกันด้วย ผู้ที่ศึกษาเรื่องนี้ก็คือนักภูมิศาสตร์ วัฒนธรรม และนักนิเวศวิทยา ส่วนนักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจจะเพิ่มเติมลักษณะของการแพร่กระจายของอาหารในระยะต่าง ๆ เช่นการตลาด การขนส่ง การค้าเลี้ยง ซึ่งมีผลต่อเศรษฐกิจท้องถิ่น และรูปแบบของอาหารท้องถิ่น ส่วนนักประวัติศาสตร์ที่ศึกษาเรื่องชนบท และพวกที่ศึกษาเทคโนโลยีจะศึกษาความเปลี่ยนแปลงในเทคโนโลยีของชนบท พวกนี้จะสามารถให้ข้อมูลที่ตรงกับปัญหาเกี่ยวกับผลของความเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของอาหารด้วย ²⁵

สำหรับนักคติชนวิทยานั้นอาจใช้การประกอบอาหารพื้นบ้านเป็นส่วนประกอบสำคัญอย่างหนึ่งในวัฒนธรรมพื้นบ้าน ซึ่งจะแพร่ขยายตัวออกไปในลักษณะต่าง ๆ ของโครงสร้างทั้งหมด นักคติชนวิทยาสามารถทำงานร่วมกับนักประวัติศาสตร์ศาสตร์และนักมานุษยวิทยา ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างการประกอบอาหารที่เป็นแง่ศักดิ์สิทธิ์กับแง่โลกวิสัย คติชนวิทยาที่เกี่ยวข้องข้อห้ามของอาหาร จิตวิทยาเกี่ยวกับวิธีการประกอบอาหาร และหากต้องการให้ภาวะแวดล้อมของวิถีชีวิตพื้นบ้านที่ศึกษาอยู่กว้างขึ้น ก็สามารถนำข้อมูลไปแลกเปลี่ยนหรือเทียบเคียงกับศาสตร์ทางด้านประวัติศาสตร์สังคมดังที่กล่าวมาแล้ว

การศึกษาอาหารพื้นบ้าน ²⁶

การศึกษาอาหารพื้นบ้านจะเกี่ยวข้องกับการประกอบอาหารสำหรับชีวิตประจำวันที่สืบทอดกันมาในประเพณีปรัมปราก่อนสิ่งอื่น การประกอบอาหารนี้จะต่างกันไปตามท้องถิ่นและทำกันในครอบครัว อาหารนี้ขึ้นอยู่กับประเพณีปรัมปราของท้องถิ่น และแตกต่างจากการประกอบอาหารเพื่อการค้า เพื่อสถาบัน และตามหลักโภชนาการที่เป็นวิชาการ เราจะต้องศึกษาตัวอาหาร ศึกษารูปร่างลักษณะ หรือสัณฐาน (morphology) ของอาหาร การเตรียมอาหาร การเก็บถนอมอาหาร บทบาทหน้าที่ทางสังคมและจิตวิทยา และการเข้าไปแทรกแซงอยู่ในแง่มุมต่าง ๆ ของวัฒนธรรม ซึ่งจะเป็นเรื่องที่ซับซ้อนมากขึ้น รวมไปถึงระบบของการรับประทานอาหาร ทักษะคติ และข้อห้ามต่าง ๆ ด้วย

ส่วนการศึกษาอาหารในแง่ที่เป็นวัฒนธรรมวัตถุนั้นทำได้โดยยึดหลักต่อไปนี้

1. วิธีการที่ได้เอาอาหารมา (Procurement of food supplies) คือการตรวจสอบหรือค้นคว้าว่าเราได้อาหารหรือส่วนประกอบมาจากที่ใดบ้าง บางอย่างอาจจะได้โดยเก็บมาจากสวน ไร่ หุงนาก็บางอย่างต้องซื้อหามาจากตลาดหรือร้านขายของชำ หรือร้านที่ขายของเฉพาะอย่าง ถ้าหากเราศึกษาค้นคว้าประเพณีปรัมปราเกี่ยวกับอาหารตามช่วงเวลา คือ จากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง เราจะได้ทราบว่าแหล่งที่มาของอาหารจะเปลี่ยนแปลงไป วิธีประกอบอาหารเฉพาะอย่างอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลาและสิ่งแวดล้อม เช่น มีการผสมเครื่องปรุงใหม่ๆ หรือปรับปรุงรสชาติอาหารที่เคยทำกันมาตั้งแต่โบราณให้เปลี่ยนไป หรือศึกษาว่าสิ่งแวดล้อมตามลักษณะนิเวศวิทยาในพื้นที่ทางภูมิศาสตร์แถบนั้นมีผลกระทบต่อการแสวงหาอาหารหรือไม่ การศึกษาอาจจะอาศัยประเพณีปรัมปราของเชื้อชาติเข้ามาช่วยและควรจะมีการเปรียบเทียบระหว่างสมัยเก่ากับสมัยใหม่ การหาอาหารที่มีลักษณะหรือคุณสมบัติคล้ายคลึงกันมาทดแทนสิ่งที่ขาดไป บางท้องถิ่นอาจจะหาอาหารลำบากเพราะสภาพแวดล้อม หรือมีอาหารที่แปลกไปจากท้องถิ่นอื่นมากเช่น ท้องถิ่นอีสาน การศึกษาเรื่องนี้จึงทำให้ทราบถึงภูมิปัญญาพื้นบ้านด้วย

2. การแพร่กระจาย (Distribution) การศึกษาเรื่องการแพร่กระจายนี้จะเป็นการศึกษาเชิงเปรียบเทียบเกี่ยวกับพื้นที่และระยะเวลาของการหาอาหารและวิธีการประกอบอาหาร สามารถศึกษาความเปลี่ยนแปลงและความหลากหลายจากคนรุ่นหนึ่งไปยังคนอีกรุ่นหนึ่ง ศึกษาครอบครัวใดครอบครัวหนึ่ง ตามกาลเวลาที่ผ่านไป หรือหลาย ๆ ครอบครัวในกลุ่มวัฒนธรรมเดียวกัน หรือเปรียบเทียบระหว่างสมาชิกในกลุ่มสังคมต่าง ๆ ก็ได้ เพื่อดูว่าปัจจัยใดที่ทำให้เกิดการแพร่กระจายและการถ่ายทอด และเมื่อมีการแพร่กระจายแล้ว จะมีการเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงหรือไม่ การเปลี่ยนแปลงเป็นไปเพื่ออะไร เช่น ทำให้รสชาติอร่อยขึ้นหรือทำให้ถูกปาก ภูมิลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น

3. การเก็บรักษาอาหาร (Preservation of food) เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับการนำอาหารมาใช้ในชีวิตประจำวันของเรา เป็นการศึกษาวิธีการถนอมอาหาร โดยเฉพาะสิ่งที่ได้จากการเพาะปลูกเช่นพืชผักสวนครัว การศึกษาจะรวมถึงการพิจารณาอาหารแต่ละชนิดว่า จะเก็บรักษาไว้ได้หรือไม่ ถ้าเก็บไว้ได้จะอย่างไร เช่น การเก็บผักให้สด ไม่เน่าเสียเร็ว และต่อมาก็มีการดองเอาไว้ อาหารแต่ละชนิดมีคุณสมบัติทางกายภาพไม่เหมือนกัน บางชนิดบูดเน่าช้า บางชนิดก็บูดเน่าเร็ว นอกจากนี้ก็ยังมีพิจารณาถึงสถานที่เก็บอาหารด้วย เช่น เก็บมะนาวไว้ด้วยการหมกทราย พิจารณาวัสดุที่ใช้ในการเก็บรักษาอาหาร เช่น เกลือ

4. การเตรียมอาหาร (Preparation) เรื่องนี้เกี่ยวข้องกับวัตถุที่นำมาใช้ในการเตรียมอาหาร วิธีการปรุงและทำให้สุก เมื่อพูดถึงการประกอบอาหารจะต้องพูดถึงขั้นตอนการเตรียมตั้งแต่ต้นจนจบกระบวนการ และต้องบันทึกรายละเอียด เช่น เครื่องตวง ภาชนะที่ใช้บรรจุ หม้อ และเครื่องมืออื่น ๆ รายละเอียดปลีกย่อยบางอย่าง เช่น ความเชื่อว่าถ้าใช้หม้อดินหุงข้าว ข้าวจะมีกลิ่นหอมรับประทานอร่อย ความเชื่อว่าใช้เกลือแทนน้ำปลากับอาหารบางอย่างจะดีกว่า วิธีการหรือเคล็ดลับในการปรุงที่ทำให้รสชาติดีขึ้น การใช้วัสดุตามธรรมชาติทำให้เนื้อเปื่อย การใช้ส่วนผสมบางอย่างที่เชื่อว่าขาดไม่ได้ เช่น หอม กระเทียม การใช้สีผสมตามธรรมชาติ ฯลฯ

5. การบริโภค (Consumption) การศึกษาเรื่องนี้เพ่งเล็งถึงวิธีการบริโภคอาหาร เช่น ในแต่ละมื้อควรจะประกอบด้วยอาหารอะไรบ้าง การจัดวางอาหารและเครื่องใช้ ต้องมีเครื่องใช้พิเศษหรือไม่ วัฒนธรรมการบริโภคอาหารของคนไทยตั้งแต่สมัยโบราณ มีการจัดอาหารที่เข้าสู่ปากกันบางอย่างต้องทำให้บริโภคได้อย่างสะดวกสบาย เช่น การตัด หั่น หรือฉีกเป็นฝอย การทำให้สวยงาม เช่น แกะสลักผัก ผลไม้ การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมจากการเปิบข้าวด้วยมือมาเป็นใช้ช้อนส้อม หรือศึกษาวัฒนธรรมการบริโภคของแต่ละกลุ่มก็ได้

นอกจากนี้ยังมีเรื่องอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการประกอบอาหาร เช่น สิ่งแวดล้อม ความเชื่อในวัฒนธรรมประเพณีบางอย่าง และการศึกษาวิธีการประกอบอาหารในเฉพาะกลุ่มพื้นบ้าน ซึ่งอาจจะมีการถ่ายทอดมาตามประเพณีก็ได้

วัตถุพื้นบ้าน

วัตถุพื้นบ้าน หรือ folk object หมายถึงผลผลิตที่เป็นวัตถุที่เป็นไปตามประเพณีนิยมของชาวบ้าน วัตถุพื้นบ้านเป็นสิ่งที่ทำให้มองเห็นประเพณีปรัมปราได้อย่างจริงจังและเด่นชัดขึ้น ด้วยเหตุที่วัตถุพื้นบ้านมีการเรียนรู้ด้วยการเลียนแบบงานของชุมชน หรือสมาชิกในครอบครัว และด้วยการมีส่วนร่วมในขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่น มันจึงแสดงการซ้ำและความหลากหลายที่มีลักษณะแบบเดียวกับข้อมูลคติชนรูปแบบอื่น ๆ หรืออาจกล่าวได้ว่า วัตถุพื้นบ้านแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ภายในที่เป็นแบบเดียวกับคติชนทุกรูปแบบ

วัตถุพื้นบ้าน เป็นสิ่งที่สะท้อนถึงประสบการณ์ร่วม ความคิดของชุมชน และค่านิยมที่เชื่อมโยงปัจเจกบุคคลเข้ากับกลุ่ม และเชื่อมโยงกับสถานการณ์แวดล้อม การเรียกวัตถุเหล่านี้ว่า “วัฒนธรรมวัตถุ” คือการเน้นความสัมพันธ์ภายใน เพื่อชี้ให้เห็นการที่วัตถุสอดประสานเข้ามาในชีวิตของปัจเจกบุคคลและชุมชนนั่นเอง

วัตถุพื้นบ้านจะคงอยู่ในสภาพของสิ่งของที่ต้องการเนื้อที่ เป็นสิ่งที่คงทน สามารถมองเห็นได้ สัมผัสได้ และคมกลิ่นได้ ดังนั้นการศึกษาวัตถุจะต่างไปจากการศึกษาข้อมูลคติชนที่เป็นถ้อยคำ หรือเป็นภาษาท่าทาง คือจะเน้นที่การศึกษาลักษณะของรูปแบบมากกว่าอย่างอื่น

ไซมอน เจ. บรอนเนอร์ กล่าวว่า คำว่า รูปแบบ หรือ form นั้นมีรากศัพท์เป็นภาษากรีกที่มีความหมายว่า รูปร่างที่มองเห็นได้ หรือ visible shape วัตถุชิ้นหนึ่งจะเป็นสิ่งที่มองเห็นได้และมี 3 มิติ ดังนั้น การพรรณनावัตถุจะต้องเริ่มต้นด้วยลักษณะต่าง ๆ ที่มองเห็นได้และคงที่ คือ เส้นโครงร่าง (contour) ขนาด (size) และ โครงสร้าง (structure) นอกจากนี้วัตถุก็ยังมีส่วนประกอบอื่น ๆ ที่จะต้องบันทึกไว้ คือวัสดุ (material) การประกอบ (construction) การใช้ (use) และการออกแบบ (design) วัตถุแต่ละแบบอาจมีวัสดุและสีสันทันแตกต่างกันไป แต่รูปแบบของมันจะคงอยู่ และสามารถนำไปเปรียบเทียบกับชิ้นอื่นได้ทุกเมื่อ รูปแบบนี้เป็นสิ่งที่มองเห็นได้และคงที่ ซึ่งเราสามารถทำการวัดได้²⁷

การวัดทำให้วัตถุแสดงออกซึ่งการซ้ำ และความหลากหลายในลักษณะของหน่วยที่สามารถเปรียบเทียบกันได้อย่างชัดเจน การวัดช่วยให้เราพรรณนาถึงมาตรฐานของรูปแบบที่อยู่ในวัฒนธรรมใดวัฒนธรรมหนึ่ง และทำให้มีการโต้แย้งหาเหตุผลในเรื่องของแบบแผน (pattern) และการมีสัดส่วนที่รับกัน (symmetry) โดยอาศัยเวลาและเนื้อที่มาเป็นส่วนประกอบ เช่น บ้านบางแห่งเกิดจากความเปลี่ยนแปลงของรูปสี่เหลี่ยม บ้านบางแห่งจะมีห้องอยู่สองห้อง และความยาวของห้องจะต้องเป็นสองเท่าของความกว้าง เป็นต้น²⁸

วัตถุเป็นสิ่งที่คงทน ไม่ได้สูญสลายไปตั้งแต่ช่วงเวลาที่มีการสร้างสรรค์ขึ้นมา ซึ่งแสดงว่าวัตถุเหล่านี้มี “จุดประสงค์ของการคงอยู่” มนุษย์เป็นผู้สร้างสรรค์วัตถุขึ้นมา แต่เมื่อมีการสร้างสรรค์ขึ้นมาแล้ว วัตถุเหล่านี้จะแยกกันอยู่เป็นชิ้น ๆ ต่างหากจากกัน คุณสมบัติเช่นนี้แตกต่างไปจากข้อมูลคติชนแบบอื่น ๆ เป็นเหตุให้เกิดผลที่ตามมาหลายประการ คือ

ประการที่ 1 วัตถุมีความสำคัญทางด้านประวัติศาสตร์อย่างเห็นได้ชัด สาเหตุที่วัตถุมีลักษณะที่เป็นประวัติศาสตร์ก็เพราะว่ามันเป็นสิ่งที่คงทน เป็นสิ่งที่ถูกผลักดันมาจากอดีต และด้วยสาเหตุที่วัตถุพื้นบ้านเป็นสิ่งที่ใช้ในชีวิตประจำวัน ซึ่งเป็นชีวิตที่ต้องการที่อยู่อาศัย ชีวิตที่ต้องทำงาน ต้องเล่น ต้องสวดมนต์ภาวนาขอความคุ้มครองจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ฯลฯ ดังนั้นวัตถุจึงอาจจะช่วยเราเรียกเรื่องประสบการณ์เกี่ยวกับบางสิ่งบางอย่างในชีวิตประจำวันนั้นได้

ประการที่ 2 วัตถุต่าง ๆ ถึงแม้ว่าจะแยกออกเป็นชิ้น ๆ ก็ตาม แต่ก็ยังมีการยอมรับว่ามันมีความสัมพันธ์กับผู้สร้างและผู้ครอบครองที่เป็นมนุษย์ มีการนำลักษณะของมนุษย์มาใช้ให้เป็น

คุณลักษณะของวัตถุ ดังนั้นจึงมีการพรรณนาเก้าอี้ในลักษณะที่มีขา ขวดและตะเกียงมีคอ นาฬิกามีหน้า (หน้าปัด) เป็นต้น บางคนก็มีการปฏิสัมพันธ์กับวัตถุราวกับว่ามันเป็นคนจริง ๆ คือ ตั้งชื่อให้วัตถุ คุยกับวัตถุ และตกแต่งประดับประดา หรือแต่งตัวให้วัตถุเหล่านั้น

ด้วยเหตุที่วัตถุมีลักษณะทั้งแยกจากกันต่างหาก และทั้งคงอยู่เพื่อผู้สร้างและผู้ครอบครอง เราจึงสามารถใช้วัตถุนั้นเพื่อการแสดง หรือเปิดเผยบางสิ่งบางอย่างได้ คือวัตถุเหล่านี้จะทำหน้าที่เป็นสัญลักษณ์ของชนชั้น เป็นเครื่องหมายของอาชีพ หรือของกลุ่มชน เช่น ล้อเกวียน รถม้า เป็นต้น

ประการที่ 3 วัตถุต่าง ๆ สามารถเป็นเครื่องมือสื่อสารความเชื่อได้ สิ่งต่าง ๆ ที่เป็นวัตถุนั้นสามารถทำให้มนุษย์ได้มองเห็นและรู้สึกในความคิด ความรู้สึกกลัว โชค หรือประสบการณ์ด้านศาสนา เช่น บ้านผีสิง เป็นสิ่งที่สัมพันธ์กันระหว่างความกลัวกับความพิศวงงงงวยในสิ่งเหนือธรรมชาติ ในวัฒนธรรมตะวันตกมีวัตถุหลายอย่างที่ถือว่าเป็นสิ่งนำโชค เช่น เกือกม้า ทำกระด่าย นอกจากนี้ก็มีความเชื่อในการรับประทานอาหารบางชนิด เช่น ในงานเลี้ยงที่มีขมนมจิ้น ซึ่งถือเอาลักษณะของวัตถุมานเป็นคติว่าจะทำให้เกิดความยั่งยืน ชื่อของอาหารที่เชื่อว่าเป็นมงคล เช่น ทองหยิบ ทองหยอด ฝอยทอง ทองเอก ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีความสัมพันธ์กับความเชื่อ และการดำเนินชีวิตของผู้คนในสังคมทั้งสิ้น²⁹

วัตถุเป็นสิ่งที่ดูน่าเชื่อถือและสามารถเชื่อถือได้ เพราะว่ามันไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามอารมณ์ของมนุษย์ รูปแบบของมันค่อนข้างจะแน่นอน สามารถมองเห็นได้ สัมผัสแต่ละต้องได้ และเพราะว่าเป็นสิ่งที่คงทนอยู่ได้ด้วย มันจึงมีลักษณะที่เป็นความจริง เนื่องจากการมองเห็นวัตถุอย่างเดียวอาจจะยังไม่ทำให้เกิดความพอใจเพียงพอ ความเป็นจริงเกิดขึ้นจากการได้สัมผัสกับวัตถุ และรู้สึกในมิติทั้งความกว้าง ความยาว และความหนาของมัน ซึ่งการสัมผัสกับความเป็นจริง จะทำให้เชื่อมั่นมากกว่าการมองเห็นเพียงอย่างเดียว ดังนั้น วัตถุต่าง ๆ จึงใช้เป็นที่ยืนยันความเชื่อได้ถึงแม้ว่ามันอาจจะไม่ใช่วัตถุพื้นบ้านก็ตาม แต่มันก็เป็นสิ่งที่สนับสนุนระบบความเชื่อพื้นบ้าน

บรอนเนอร์อธิบายว่า ถ้าหากวัตถุพื้นบ้านเป็นประวัติศาสตร์ด้วยเหตุผลที่ว่ามันอยู่รอดมาจากอดีตแล้ว เราสามารถอธิบายการคงอยู่ในปัจจุบันของวัตถุนั้นได้ด้วยการนำมาใช้ การใช้วัตถุอาจเปลี่ยนไปได้ถึงแม้ว่ารูปแบบของมันจะไม่เปลี่ยน ตัวอย่างเช่น การใช้จิ้งไม้แกะสลักจะเปลี่ยนแปลงไปตลอดช่วงชีวิตของผู้แกะสลัก คือในวัยเด็ก ผู้แกะสลักใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนที่เป็นชาวไร่ชาวนาน การแกะสลักไม้คือการเรียนรู้คุณสมบัติของไม้ การใช้เครื่องมือและการแก้ปัญหาในวิธีการทำบางอย่าง พอเติบโตขึ้นมา เขาอาจจะต้องออกจากชุมชนเดิมไปใช้ชีวิตอยู่ในเมือง

และทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม และทำงานแกะสลักไม้ไปโดยปริยาย พอถึงวัยเกษียณอายุ ผู้แกะสลักจะรื้อฟื้นงานของเขาขึ้นมาอีกในยามว่าง แต่เขาจะพบว่าการใช้งานแกะสลักของเขาจะเปลี่ยนไป คือใช้ให้คนอื่นเพื่อเป็นเครื่องหมายแห่งมิตรภาพ ใช้เพื่อแสดงทักษะของตัวเองให้คนรุ่นหลังได้เห็น และเมื่อเขาตายแล้ว งานนี้ก็คือนุสรณ์ชิ้นเล็ก ๆ ของผู้ที่สร้างสรรค์มันขึ้นมา³⁰

บรอนเนอร์ยังชี้ให้เห็นความแตกต่างระหว่างวัตถุพื้นบ้านกับรูปแบบอื่น ๆ ของคติชนอีกประการหนึ่ง คือ วัตถุพื้นบ้านมักทำจากวัสดุที่ได้มาตามธรรมชาติ ขณะที่นิทานหรือการรื้อรำทำเพลงขึ้นอยู่กับการใช้ถ้อยคำและท่าทาง วัตถุจำนวนมาก โดยเฉพาะวัตถุชิ้นใหญ่ ๆ เช่นบ้านเป็นต้น มีแนวโน้มว่าจะมีความสัมพันธ์โดยตรงกับสถานที่ที่มันปรากฏอยู่ และกลายเป็น “ภูมิประเทศที่สร้างขึ้น” การสร้างภูมิประเทศแบบนี้ และวัสดุที่ใช้สร้างจะแสดงให้เห็นถึงลักษณะของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม³¹

วัฒนธรรมวัตถุ เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างชีวิตมนุษย์กับธรรมชาติ ในสังคมดั้งเดิมมนุษย์มักจะแสดงออกถึงความผูกพันนี้ เช่น การสร้างบ้านเป็นรูปกลม แต่ในเวลาต่อมา มนุษย์จะพยายามออกแบบให้วัตถุผูกพันกับรูปแบบของธรรมชาติน้อยลง เพื่อให้เกิดความรู้สึกรู้สึกว่ามนุษย์สามารถที่จะควบคุมธรรมชาติได้ เช่น ยี่ดรูปสี่เหลี่ยมมุมฉากเป็นรูปร่างพื้นฐาน ซึ่งนักวิชาการอธิบายว่าทั้งรูปกลมและรูปสี่เหลี่ยมนี้ หมายถึงการดำเนินชีวิตของมนุษย์นั่นเอง คือรูปกลมหมายถึงวงจรชีวิตหรือวัฏจักรที่หมุนเวียน ส่วนรูปสี่เหลี่ยมหมายถึงการเคลื่อนที่เป็นแนวเส้นตรง ส่วนจะเป็นความเชื่อที่ปรากฏในสังคมใดบ้างนั้นก็แล้วแต่ว่ามนุษย์ในสังคมนั้นจะผูกพันกับรูปแบบของวัตถุแบบใด

เชิงอรรถที่ 7

1. อุทัย หิรัญโต, สารานุกรมศัพท์สังคมวิทยา – มานุษยวิทยา, ม.ป.ท., ม.ป.ป., หน้า 160 – 161.
2. William A. Haviland, **Cultural Anthropology**, 4 th ed. (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1983), p. 40.
3. พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 102.
4. เสฐียรโกเศศ, วัฒนธรรมเบื้องต้น, กรุงเทพฯ : ไทยมิตรการพิมพ์, 2524, หน้า 35.
5. **Encyclopaedia Britannica: Macropaedia 24**, p. 309.
6. Richard M. Dorson, ed. **Folklore and Folklife: An Introduction** (Chicago: University of Chicago Press, 1972), p. 2.
7. Simon J. Bronner, “Folk Objects,” in **Folk Groups and Folklore Genres: An Introduction**. ed. Elliott Oring (Logan, Utah: Utah State University Press, 1986), p. 199.
8. เสฐียรโกเศศ, วัฒนธรรมเบื้องต้น.
9. พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา อังกฤษ – ไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน, หน้า 29.
10. เรื่องเดียวกัน, หน้า 395.
11. อุทัย หิรัญโต, สารานุกรมศัพท์สังคมวิทยา – มานุษยวิทยา, หน้า 293.
12. E. Adamson Hoebel, **Anthropology: The Study of Man** (New York: The Scarecrow Press, Inc., 1962), p. 236.
13. Ibid., p. 237.
14. Ibid., p. 248.
15. Carol R. Ember and Melvin Ember, **Anthropology**, 4 th ed. (Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice Hall, Inc., 1985).
16. Warren E. Roberts, “Folk Crafts,” in **Folklore and Folklife: An Introduction**. ed. Richard M. Dorson (Chicago: University of Chicago Press, 1972), p. 233.

17. Carl Lindahl, J. Sanford Rikoon, and Elaine J. Lawless, **A Basic Guide to Fieldwork for Beginning Folklore Students**, Folklore Monograph Series, Volume 7, Folklore Publication Group (Bloomington: Indiana University Press, 1979), pp. 49 – 51.
18. Don Yoder, “Folk Costume,” in **Folklore and Folklife: An Introduction**. ed. Richard M. Dorson (Chicago: University of Chicago Press, 1972), p. 295.
19. เสฐียรโกเศศ, **วัฒนธรรมเบื้องต้น**, หน้า 38.
20. E. Adamson Hoebel, **Anthropology: The Study of Man**, p. 279.
21. Warren E. Roberts, “Folk Architecture,” in **Folklore and Folklife: An Introduction**. ed. Richard M. Dorson (Chicago: University of Chicago Press, 1972), pp. 281 – 282.
22. เก็บความจาก Carl Lindahl, J. Sanford Rikoon, and Elaine J. Lawless, **A Basic Guide to Fieldwork for Beginning Folklore Students**, pp. 46 – 48.
23. Don Yoder, “Folk Cookery,” in **Folklore and Folklife: An Introduction**. ed. Richard M. Dorson (Chicago: University of Chicago Press, 1972), pp. 329.
24. Ibid., p. 327.
25. Ibid., p. 328.
26. เก็บความจาก Carl Lindahl, J. Sanford Rikoon, and Elaine J. Lawless, **A Basic Guide to Fieldwork for Beginning Folklore Students**, pp. 55 – 57.
27. Simon J. Bronner, “Folk Objects,” in **Folk Groups and Folklore Genres: An Introduction**, p. 200.
28. Ibid., p. 201.
29. Ibid., p. 202 – 207.
30. Ibid., p. 209.
31. Ibid.